

ประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิม รัชกาลที่ ๕
กับ
สุภาพิตทุกคตะสอนบุตร

๔๒๐-๗๒
๓๓๕๔๓

ประวัติเจ้าจอมมารดาตัมทิม รัชกาลที่ ๕
[ตำราพงศาวดาร, ฉบับวิจิตร กรมพระฯ]
กับ

สุภาสิตทุกคตะสอนบุตร

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าจอมมารดาตัมทิม รัชกาลที่ ๕
ที่พระเมรุ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันที่ ๓๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

สารบาญ

คำนำ	หน้า ก
คำปรารภ	,, - ๑ -
ประวัติเจ้าจอมมารดาทัตติม	,, - ๘ -
ว่าด้วยต้นตอเจ้าจอมมารดาทัตติม	,, - ๘ -
ว่าด้วยการฝึกสอนเด็กหญิงชาววัง	,, - ๑๓ -
ตำนานขนบธรรมเนียมชาววัง	,, - ๑๒ -
ว่าด้วยผู้หญิงชาววัง	,, - ๑๓ -
ว่าด้วยการอบรมศึกษาผู้หญิงชาววัง	,, - ๑๔ -
ว่าด้วยหน้าที่ชาววัง	,, - ๑๗ -
ตำนานมโหรี	,, - ๑๘ -
อธิบาย “จับไม้”	,, - ๒๐ -
ตำนานละครใน	,, - ๒๒ -
ตำนานระบำ	,, - ๒๔ -

(๒)

มูลเหตุที่มีละครใน และระบำ	หน้า — ๓๓ —
ว่าด้วยผู้หญิงชาววังชั้นที่ถวายตัว	,, — ๓๓ —
ว่าด้วยผู้หญิงชาววังชั้นกลาง	,, — ๓๕ —
ว่าด้วยพวกชาววังชั้นต่ำ	,, — ๓๗ —
ว่าด้วยประวัติเจ้าจอมมารดาทิบพิม	,, — ๓๘ —
เรื่องทุกคคะดือนบุตร	,, ๓

คำนำ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรม
เกรียงไกร รับสั่งมายังกรมคิดปากกร ขอให้เขียนพระ
ชำระและจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง “ทุกคตะลอนบุตร”
ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรธมัย
จะทรงพิมพ์แจกเป็นที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิง
ศพเจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ และใน
ขณะ^๑ที่จัดพิมพ์หนังสือ^๒นั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าประเวศวรธมัย ได้^๓ทูลขอให้^๔สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงเรียบเรียงคำปรารภ และประวัติเจ้าจอมมารดา
ทับทิม ส่งมาให้พิมพ์ไว้ด้วย กรมคิดปากกรจึงได้จัด
พิมพ์ถวายตามพระประสงค์

หนังสือเรื่องทุกคตะลอนบุตรนี้ ปราบฏตาม
โคลงท้ายเรื่องว่า ผู้แต่งชื่อจันทน์ และแต่งได้จริง

๖

เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓๐ ปีจอ โทศก
จุลศักราช ๑๒๓๒ ตรงกับวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ.
๒๓๗๓ เป็นปลายรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์
ส่วนถ้อยคำจำนวนกลอนเป็นอย่างไรนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงพิจารณาในทางวรรณคดี ดังปรากฏในคำ
ปรารภของพระองค์ท่าน ซึ่งได้พิมพ์ไว้ท้ายคำนำ
นี้แล้ว.

กรมศิลปากร

ก.

๓ มีนาคม ๒๔๗๓

คำปรารภ

ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาทับทิม
รัชกาลที่ ๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าหญิงประเวศวรสมัย กับ กรมหลวงสิงหวิกรม
เกรียงไกร พระธิดาและโอรสของท่านผู้ถึงอนิ
กรรม มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสืออนุสรณ์
สำหรับแจกจ่ายให้คุณผู้ไปช่วยงานให้เป็นประโยชน์
ทั้งคดีโลกและคดีธรรม กรมหลวงสิงหฯ จะทรง
พิมพ์หนังสือแสดงพรหมวิหาร ซึ่งเจ้าจอมมารดา
ทับทิมเคยได้ถือเป็นวิหาธรรมของท่านเรื่อง๑
พระองค์หญิงประเวศฯ ได้ตั้งใจมาปฐกษาศึกษาเจ้าถึง
หนังสือส่วนคดีโลกซึ่งพระองค์จะทรงพิมพ์ ครั้นขอ
ให้ข้าพเจ้าช่วยแต่งเรื่องประวัติของเจ้าจอมมารดา
ทับทิม ข้าพเจ้าก็เต็มใจรับแต่งถวาย ด้วยเจ้า
จอมมารดาทับทิมท่านเป็นน้ำและได้มีคุณูปการแก่
ข้าพเจ้ามาแต่ก่อน จะเป็นโอกาสให้ข้าพเจ้ามีส่วน

ฉันขอบคุณได้บ้าง หนังสือนอกจากประเด็นนี้ พระองค์หญิงประเวศฯ ตรัสบอกว่า นานมาแล้วเจ้าจอมมารดาทัชทิมท่านได้อ่านหนังสือ เรื่อง ๑ เป็นกตอนสุดท้าย เรียกชื่อว่า “ทุกคระดอนบุตร” ท่านชอบคำสั่งสอนในหนังสือเรื่องนั้น ถึงให้คัดสำเนาไว้และกล่าวว่าถ้าจะพิมพ์แจกในงานศพของท่านก็ได้ แต่ข้าพเจ้านึกไม่ออกว่าเคยอ่านหนังสือเรื่องนั้นมาแต่ก่อนหรือไม่ พระองค์หญิงประเวศฯ จึงประทานฉบับมาให้ข้าพเจ้าพิจารณาในทางวรรณคดีว่าหนังสือเรื่องทุกคระดอนบุตรนั้นจะสมควรพิมพ์แจกได้หรือไม่ ถ้าข้าพเจ้าเห็นไม่เหมาะจะหาหนังสือเรื่องอื่นถวายให้พิมพ์ก็ได้

หนังสือสุดท้ายต่าง ๆ ที่แปลหรือแต่งเป็นภาษาไทยมีมาก แต่ถ้าว่าโดยรูปความ ต่างกันเป็น ๓ ประเภท (เวदाแต่งคำนำ ข้าพเจ้าไม่มีหนังสือจะตรวจหาตัวอย่างได้กว้างขวาง จะว่าแต่ที่ทำได้)

ประเภทที่ ๑ เป็นคำสอนของผู้แต่ง เช่นสุภาสิต
พระร่วง และลัทธิรักษาของสุนทรภู่เป็นต้น ประเภทที่ ๒
แต่งเป็นแก้ปัญญา เช่นลัทธิเจ้าพระพุทธร
โฆษาจารย์วัดพุทไธศวรรย์แก้ปัญญารวมปัญญา
ของลัทธิเจ้าพระเพทราชาธิราช และประคณธรรมของ
พระอมรารักษ์จิต (เกิด) วัดบรมนิวาสเป็นต้น ประเภทที่ ๓
แต่งอาศัยอำนานิทานเก่าที่มีอยู่แล้วหรือ
แต่งนิทานขึ้นใหม่ ให้คนหนึ่งสอนคนอื่นที่มั่งคั่งใน
นิทานนั้นด้วยกัน เช่นสุภาสิตนางกฤษณาตอนหนึ่ง
พาดตอนหนึ่ง และอัมมวาทน ที่จารึกแผ่นศิลาติด
ไว้เป็นคำราในวัดพระเชตุพนเป็นต้น เรื่องทุกคตะ
ตอนบุตรก็อยู่ในสุภาสิตประเภทที่ ๓ ตามว่ามาน

แต่งเรื่องนิทานว่ามีผิวเมื่อยเป็นคนยากจน ๒ คน
พยายามทำมาหากินเลี้ยงดูชายยังเป็นเด็กอายุ ๘
ขวบ คน ๑ ลูกหญิงอายุ ๘ ขวบ คน ๑ อยู่มา
ทั้งผิวเมื่อยมีอาการเจ็บป่วยเกิดชนจนทุพพลภาพ ไม่

ถ้ามารดาจะไปทำมาหากินได้ตั้งแต่ก่อน คองเฮา
ทรพยัสมบตทยังม^๕เหต^๕้อยก^๕บตัวออกขายกินจนจน
จะสิ้นเนื้อประดาตัว ค^๕นหนึ่งเว^๕दानอนอยู่^๕ในเรือน
ผัวปรารภกับเมียว่า ในไม่ช้าเห็นจะพากันข^๕คอยาก
ถึงตาย แต่เป็นห่วงลูกเป็นกำพร้าจะได้ความเดือด
ร้อน ขณะนั้นลูกนอนอยู่^๕ในห้องติดกัน^๕ได้ยินพ่อแม่
ปรารภเช่น^๕นั้นก^๕ดั่งด^๕ารพ่อแม่เป็น^๕กำด^๕ง คร^๕นรุ่งเช้า
จึงพากันเข้าไปหาพ่อแม่ อ^๕ันวอนขอ^๕ให้เอาตัวทั้ง
๒ คนไปขายเป็นทาส เอาเงินมาเลี้ยงชีวิตอย่าให้ถึง
ตายแต่พ่อแม^๕ร์ักลูกไม่ยอมเอาไปขายเป็นทาส ข้าง
ฝ่ายลูกก็วิงวอนขอ^๕ให้เอาไปขาย มิฉะนั้นจะฆ่า
ตัวตายตามพ่อแม่ไปด้วย พ่อแม^๕ร์ักใจจำต้อง
รับจะทำตามประสงค์ของลูก เมื่อก่อนจะพาไป
ขายนั้นพ่อให้โอวาท^๕ด^๕งสอนลูกให้รู้หน้าที่ของทาส
กรรมกร อันเป็น^๕ตัวผู้^๕ภ^๕า^๕ส^๕ิ^๕ของเร^๕องทุก^๕ค^๕ะ^๕ด^๕อน
บุตร^๕นี้ ที่เจ้าจอมมารดา^๕ทับ^๕ทิม^๕ท่านชอบ เพราะเป็น

คำสั่งสอนวัตรปฏิบัติของคนชั้นต่ำ ผิดกับเรื่อง
 สู่ภาคอื่นซึ่งมักสอนแต่วัตรปฏิบัติของบุคคลชั้นสูง
 โดยมาก เรื่องนิทานมีต่อไป ว่าพ่อพาลก ๒ คน
 หนีไปขายไว้กับเศรษฐีคนหนึ่งซึ่งเป็นคนใจดี เด็ก
 ทั้ง ๒ คนไปประพฤติดำตามโอวาทของพ่อจนเศรษฐี
 รักใคร่ยกขึ้นเป็นลูกเลี้ยง ฝ่ายพ่อแม่ได้เงินค่าตัว
 ลูกมาใช้รักษาดำจนหายทุพพลภาพ กลับทำมาหากิน
 ได้อย่างแต่เดิม และที่สุดเมื่อเศรษฐีจะตายไม่มีลูก
 จะสืบสกุลก็มอบทรัพย์สมบัติให้เด็กคนพี่ชายครอบ
 ครองสืบสกุลต่อไป เมื่อลูกชายได้เป็นเศรษฐีแล้ว
 ก็ไปรับพ่อแม่มาเลี้ยงดูสนองคุณให้เป็นสุขสบายมา
 จนตลอดชีวิต นี่เรื่องนิทานเท่านั้น

หนังสือทุกคະດຣະດອນນຸດຣນີ ຂ້າພະເຈົ້າໄດ້ທຽບວ່າ
 ໂດຍເປັນຜູ້ແຕ່ງ ດັ່ງເກດດ້ານວນກຣອນດູຮອບແຕ່ງຕາມ
 ອຳນາດກຣອນຂອງສຸນທຣຸ ແລະໜັງສືສຸກາດິດຊິງ
 ແຕ່ງເປັນກຣອນແປດມັກຮອບແຕ່ງກັນເມື່ອສັມມັຍສຸນທຣຸ

มีข้อเสียเองดื้อดองแล้ว ข้าพเจ้าจึงตั้งนิษฐานว่า
เรื่องทุกคคะดื้อนบุต^๕ร^๕น^๕ เห็นจะแต่งในตอนปลาย
รัชกาลที่ ๓ หรือในรัชกาลที่ ๔ ดูด้านวนบางแห่ง
แต่งดี แต่บางแห่งยังบกพร่อง เช่นใช้ถ้อยคำอย่าง
ว่า “ขอไปที” หรือ “กตอนพาไป” มื่อยู่บ้าง จะ
นับว่าเป็นด้านวนก็ขึ้น^๕ด^๕ง^๕ไม่^๕ได้^๕ แต่ก็ไม่ได้^๕เด^๕ว^๕น^๕ก^๕
ข้าพเจ้าเคยถือเป็นคติมาช้านาน ว่าหนังสือซึ่งจะ
พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้ใด ถ้ามี
หนังสือที่ท่านผู้^๕น^๕น^๕ได้^๕แต่ง^๕ไว้^๕เอง^๕ หรือเป็น^๕เรื่อง^๕ที่^๕
ท่านชอบโดยเฉพาะ ควรพิมพ์หนังสือเช่นนั้น^๕ ต่อ
ไป^๕ไม่มี^๕จ^๕ง^๕หา^๕เรื่อง^๕อื่น^๕ ก็หนังสือเรื่องทุกคคะดื้อนบุต^๕ร^๕
น^๕ เจ้าจอมมารดาทัต^๕ทิ^๕ม^๕ท่านชอบจนถึงได้ออกปาก
ไว้ว่าควรพิมพ์ในงานศพของท่าน ต้องตามคติของ
ข้าพเจ้า อีกประการหนึ่งหนังสือเรื่องชนิดเหมือนจะ
ยังไม่เคยพิมพ์ คนทั้งหลายยังไม่เคยอ่านกันโดย
มาก ข้าพเจ้าจึงทูลขอให้พระองค์หญิงประเวศ ฯ

ทรงพิมพ์เรื่องทุกคระดือนบุตร สำหรับแจกในงาน
พระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาทัตติม แม่เรื่อง
อยู่ข้างต้น ถ้าพิมพ์ในเล่มเดียวกันกับเรื่องประวัติ
เจ้าจอมมารดาทัตติมที่ข้าพเจ้าแต่งถวาย ก็เห็น
จะพอได้ขนาดหนังสือแจกในงานเมรุ พระองค์
หญิงก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วยจึงโปรดให้พิมพ์สมุด
เล่มนี้

ข้าพเจ้าขอถวายอนุโมทนาพระกุศลบุญราศีซึ่ง
พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย และกรมหลวง
สิงหวิกรมเกรียงไกร กับทั้งหม่อมเจ้าหลาน ๆ
บำเพ็ญสนองพระคุณเจ้าจอมมารดาทัตติม และ
หวังใจว่าท่านทั้งหลายบรรดาได้รับหนังสือแจก คง
จะถวายอนุโมทนาทั่วกัน.

ทำ ณ กรุงเทพมหานคร

เมืองบึง ๓๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

นับจากซ้ายไปขวา

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครชัยศรีสุรเดช
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร
๔. หลัว-เจ้าจอมมารดาทับทิม

เจ้าจอมมารดาทิพย์พิม ป.จ.

พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๔๘๑

ประวัติเจ้าจอมมารดาทัตติม

สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

เจ้าจอมมารดาทัตติม ป จ. รัตนกรณ.

ม ป ร ๕. จ ป ร ๒. ว ป ร ๒. พระธนมเอก
ในรัชกาลที่ ๕ เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๘ ธันวาคม
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นธิดาพระยาอภัยนันทริกา-
มาตย์ (ดิศ โรจนดิศ) ขวัญยายอิมเป็นมารดา ดังกุด
ของท่านเป็นข้าหลวงเดิม ทั้งในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นต้นสกุลชื่อ “บุญเรือง”
เป็นตำแหน่งหลวงวัง กรมการจังหวัดสวรรคโลก
เมื่อสมัยกรุงธนบุรี ได้รับราชการอยู่ในบังคับบัญชา
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ

ก่อนด้วยราชย์ ตามแต่ตั้งทำศึกสงครามเช่นรบ
พระมาเมื่อครั้งอะแซหวั่นกตเมืองพิษณุโลกเป็นต้น
มีความชอบต่อพระองค์มา ครั้นแต่ตั้งถึงถวดย-
ราชสมบัติปราบดาภิเศก จึงทรงนับหดวงวง
บุญเรืองอยู่ในพวกซึ่งสมควรจะได้รับบำเหน็จ ทรง
พระกรุณาโปรดฯ ตั้งให้เป็นทั้งพระจันทราทิตย เจ้า
กรมฉนมพดเรือน ปราบภูเขื่อนในกำแพงการพูน
บำเหน็จเมื่อแรกด้วยราชย์ (พิมพ์อยู่ในหนังสือ
พงศาวดารรัชกาลที่ ๓) ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็น
พระยาจันทราทิตยในรัชกาลที่ ๓ นั้น (มีชื่อปรากฏ
อยู่ในหนังสือ “พระราชวิจารณ์” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์) พระ
ยาจันทราทิตย บุญเรือง มีบุตรชื่อเดียงคน ๓ คง
ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ แต่
ไม่ปรากฏว่าได้มียศศักดิ์อย่างไรทั้งในรัชกาลที่ ๓
และรัชกาลที่ ๒ จนถึงรัชกาลที่ ๓ จึงได้เป็นที่

จมนอินทรประพาสในกรมวังวังหน้า จมนอินทร
ประพาส ^๕ เที่ยง มีบุตรคน ๑ ชื่อ ดิศ เกิดแต่ใน
รัชกาลที่ ๑ (คือพระยาอภัยนุทริการมาตย์บิดาของ
เจ้าจอมมารดาทับทิม) พระยาจันทราทิศย์ บุญเรือง
ผู้เป็นปู่อยู่มาจนรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕
มีการพระราชพิธีลงดวงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ^๖ เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระยาจันทราทิศย์นำเด็กดิส
หลานชาย เวदानนอายุได้ ๗ ขวบ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จึงได้เป็นมหาดเล็กรับใช้ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตั้งแต่นั้นดำรงพระยศเป็นพระราชกุมารตลอดมาจนเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔
ถึงแก่พระชนม์ชีพในรัชกาลที่ ๕ ^๗ ดิศ ^๘ ขอนเป็น
บุตรของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
ราชทานนามสกุลว่า “โรจนดิศ” คำหน้ามาแต่นาม
เดิมของพระยาจันทราทิศย์ และคำหลังมาแต่นาม

เดิมของพระยาอภัยนริศกามาตย์ โดยสกุลมีเรื่อง
ประวัติดังกล่าวมา

เจ้าจอมมารดาทับทิมเกิดในรัชกาลที่ ๔ พออายุ
ได้ ๖ ขวบ บิดาก็ให้เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราช
วังกับเจ้าจอมมารดาเที่ยงพระสนมเอก ซึ่งเป็นพคน
ใหญ่ เป็นเหตุให้เจ้าจอมมารดาทับทิมได้รับความ
อบรมและศึกษาที่ในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียวมา
ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ขอนเป็นโอกาสที่ดีสุดซึ่งที่จะพึง
ได้ เพราะในสมัยนั้นโรงเรียนสำหรับเด็กผู้หญิง
อย่างตงชนเมอภายหลังยังไม่มี คนทั้งหลายนับถือ
กันมาแต่โบราณว่า การศึกษาและอบรมสำหรับเด็กผู้หญิงไม่มีที่ไหนจะดีเสมอเหมือนที่ในพระบรม
มหาราชวัง จนมีคำภาษิตซึ่งคนทั้งหลายชอบเปรียบ
เมื่อสรรเสริญกิริยามารยาทหญิงสาวมักกล่าวว่า
“เหมือนผู้หญิงชาววัง” ดังนี้ วิธีการฝึกสอนเด็ก
หญิงที่ในพระบรมมหาราชวังตามแบบโบราณเดียว

เด็กสัญญาเรียนแล้ว แต่ตัวข้าพเจ้าผู้แต่งเรื่อง
ประวัติเคยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่เกิดมา
จนอายุ ๓๓ ปี ได้เคยรู้เห็นแบบแผนประเพณีนั้น
ซึ่งยังใช้อยู่ในรัชกาลที่ ๔ สมัยเมื่อเจ้าจอมมารดา
ทิพพิมลภักษานัน เมื่อบวเณสดวงมาจนบัดนี้กว่า
๖๐ ปี ยังจำได้อยู่บ้าง จะลองเขียนพรรณนารักษา
ไว้มิให้สูญไปเสีย

อันขนบธรรมเนียมฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง
กรุงรัตนโกสินทร์นั้นได้คิดตั้งขึ้นใหม่ เอาขนบ
ธรรมเนียมในพระราชวังกรุงศรีอยุธยามาใช้เป็น
แบบแผน ถึงขนบธรรมเนียมข้างฝ่ายหน้าก็เป็น
เช่นเดียวกัน ขอน้อมจดหมายเหตุปรากฏอยู่หลาย
ฉบับว่าทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและในรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดให้ข้าราชการกรุง
ศรีอยุธยาซึ่งยังมีตัวเหลืออยู่ประชุมกันเป็นทำนอง
อย่างกรรมการ บอกขนบธรรมเนียมเก่าเอามาฟื้นฟู

๕ ๕
ตงเป็นแบบแผน จะว่าแต่เฉพาะชนบชรรมนเนียม
ฝ่ายในพระราชวัง เมื่อตงกรุงรัตนโกสินทรยังมี
นารทสังคักตเคยเป็นผู้ตักผู้ใหญ่ในพระราชวังกรุง
ศรียุทธยาอยู่หลายคน ที่ด้าคณคือเจ้าพาพันทวด
พระราชธิดาพระเจ้าบรมโกษฐเป็นต้น เป็นผู้บอก
แบบแผนชนบชรรมนเนียมฝ่ายใน พระบรมมหาราชวัง
ที่ใช้เป็นตำราฉบับมา หากจะมีแก้ไขบ้างในรัชกาล
ภายหลังก็แต่รายการ ส่วนรูปโครงการนัย
คงอยู่อย่างเดิม ค่อยเลื่อมมาโดยลำดับเพราะแก้ไข
ชนบชรรมนเนียมในราชสำนักให้เข้ากับกรที่เปลี่ยน
แปลงชนบชรรมนเนียมบ้านเมือง จนประเพณีฝ่าย
ในพระบรมมหาราชวังอย่างเดิมเด็กสูญเสียไปเป็น
อย่างอนเมอรัชชกาลที่ ๖

ที่เรียกว่า “ผู้หญิงชาววัง” นั้น ที่จริงมีต่างกัน
เป็น ๓ ชั้น จะเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า ชั้นสูง ชั้นกลาง
และชั้นต่ำ มีฐานะและโอกาสกับทั้งการที่ศึกษา

อบรมผดกัน

ชน^๕ต้ง คือ เจ้านายที่เป็นพระราชธิดา ประสูติ
และศึกษาในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงพระ
เจริญวัยก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่ในวัง บางพระองค์
ได้พระราชทานอนุญาตให้เสด็จออกไปอยู่วังกับเจ้า
นาย^{๘๒}พอง^{๘๔}กม เจ้านายพระองค์ชายที่เป็นพระราช
บุตรประสูติในพระราชวัง ก็ทรงศึกษาวิชาชั้น
ปฐมที่ในวังจนพระชันษา ๓๓ ขวบ ได้กั้นต์แล้ว
จึงเสด็จออกไปอยู่นอกวังต่างหาก ในชน^๕ต้งนั้นต่อ
ลงมาถึงหม่อมเจ้าอันเกิดทวงพระบิดา ถ้าพระบิดา
ชั้นพระชนม์ สิ้นเส็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณา
โปรดฯ รับเข้าไปเลี้ยงไว้ที่ในพระราชวัง หรือ
มี^๕ฉะนั้นเจ้านายบางพระองค์ดังหม่อมเจ้าไอรธิดาที่
ยังเยาว์เข้าศึกษาอยู่กับเจ้าพเจ้า^{๘๔}ของหญิงที่ในวังแต่
เวลายังดำรงพระชนม์อยู่ก็มี ถ้าเป็นหม่อมเจ้าหญิง
โต^๕ชนก^{๘๔}ก็มักเคยรับราชการอยู่ในวัง ถ้าเป็นชายพอ

ชั้นหาได้ราว ๓๐ ขวบกก็ต้อออกปอຍุ่นอกวง ใน
พวกเจ้านายนับว่าเป็นชาววังโดยกำเนิดพวก ๓ ต้อ
ดงมาถึงชนลูกผู้คิมตระกูลคือพวกราชินิกุลและธิดา
ข้าราชการเบ็นตน หม่อมราชวงศ์กันบอยในพวกนี้
เบ็นชาววังด้วยถวยตัว นับอยู่ในชั้นสูงเหมื่อนกัน
ลักษณะการทถวยตัวเบ็นชาววังน ถ่าผู้ปกครอง
ด้กุดปรารภนาจะให้ด้กุดหลานหญิงเด้าเรียน คักษาที่
ในพระบรมมหาราชวัง ต้อหาที่ด้กุดนักหลักแห่ง
ฝากกับท่านผู้ใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นญาติหรือ
เคยนับถือกันมาแต่ก่อน แล้วยังธิดาเข้าไปอยู่กับท่าน
ผู้เบ็นเจ้าด้กุดนั้นแต่งเบ็นเด็ก เจ้าด้กุดบางแห่ง
ฝึกสอนให้เองบ้าง บางแห่งส่งไปฝากแก่ท่านผู้อัน
ซึ่งชำนาญงานญการฝึกสอนบ้าง ลักษณะการฝึกสอน
เด็กผู้หญิงชั้นสูงเมื่อแรกเข้าไปอยู่ในวัง เบ้องตนฝึก
หัดมารยาตรทางกรียาวจาแะให้รู้จักด้กุดมาคารวะ
ก่อน แล้วยให้เรียนหนังสือและการเรือนอย่างทีเด็ก

จะทำได้ (ตรงกับชั้นประถมศึกษา) รู้แล้วจึงให้เรียน
ชั้นสูงกว่านั้นต่อไป (เป็นชั้นมัธยมศึกษา) คือ
ฝึกสอนการต่าง ๆ อย่างเดียวกับชั้นต้นแต่เป็นคนสูง
ขึ้นไป ดังเช่นการฝึกสอนกีฬามารยาตรและด้น-
มาคารวะ ถึงตอนนั้นเวลาทำนุผู้สอนไปยังที่ด้นมาคม
มักให้ดูศิษย์ถือหีบหมากตามหลังไปด้วย เพื่อจะ
ให้เห็นกีฬามารยาตรและลักษณะการด้นมาคมของ
ทำนุผู้หลักผู้ใหญ่ในกิจการต่างๆ ทั้งจะได้รู้จักเพื่อน
เด็กถูกผู้ดีที่อยู่ในวงด้วยกัน การเรียนก็สอนชั้นสูง
ขึ้นไป เช่นให้ทำเครื่องแต่งตัวได้เอง และเริ่ม
สอนเย็บปักถักร้อยทำกับข้าวของกิน ทั้งสอนให้
รู้เล่มใดในพระพุทธรูปคำสอนด้วย แต่การสอนหนึ่ง
ด้นนั้น เมื่ออ่านออกเขียนได้แล้วก็เบนยุคเพียงนั้น
การศึกษาถึงชนกตางความนานมีข้อสำคัญอย่างหนึ่ง
ที่เป็นเวลาทำนุผู้ใหญ่ในวังพิจารณาเด็กเด็กให้ฝึก
หัดทำราชการอย่างใดโดยฉะเพาะต่อไปในภายหลัง

แล้วนำถวายตัวเป็นข้าราชการฝ่ายในได้รับพระราช
ทานเบี้ยหวัดแทนนม ราชการอื่นเป็นหน้าที่สำหรับ
ชาววังที่เป็นชนชั้นสูงนั้น ถ้าว่าอย่างกว้างมีเป็น ๔
ประเภท คือ

๑) เรียนวิชาประเภท ๑ เช่นหัดเขียนหนังสือ
และเรียนอักษร คำนต์ถึงชั้นแต่งโคลงฉันท์กาพย์
กตอน กระบวนช่างก็เรียนถึงชั้นฝีมืออย่างประณีต
เช่นร้อยดอกไม้ลัดและปักดัด ซึ่งไม่มีที่ไหนอื่น
จะทำได้อ่างมดเหมือนที่ในวัง การพยาบาลไข้เจ็บ
กลกหัดในชนน ถ้าเป็นผู้อุปนิสัยดีชอบเรียนเลข
หรือความรู้เรื่องพงศาวดารก็เริ่มเรียนในตอนนั้น เจ้า
นายชนพระราชธิดาทรงศึกษาประเภทนี้เป็นพน จึง
มักเป็นพระอาจารย์ผู้ฝึกสอนคนชั้นหลังต่อ ๆ กันมา

๒) เป็นนางพนักงานประเภท ๑ คือทำการ
งานต่าง ๆ ในราชสำนัก เช่นเป็นพนักงานพระภษา
พนักงานพระศรี เป็นต้น และมีการอย่างอื่นอีก

หลายอย่าง หม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์มักรับ
ราชการในประเภทนี้ นอกจากนั้นก็มี^๕ ๒๔๖๕ ๒๔๖๖
รับราชการแต่รัชกาลก่อน ๆ มาจนอายุเป็นกลาง
คน ที่ยังเป็นสาวมีใครจะมี

๓) เป็นนางอย่างงานประเภท ๓ คือสำหรับ
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้สอย เช่นเชิญเครื่อง
ราชูปโภคตามเสด็จ และผลิตแวรกันประจำอยู่
บนพระราชมนเทียรคอยรับสั่งเป็นต้น ถ้วนเป็นสาว
๕๕
ทงน

๔) เป็นมโหรี หรือ หัด ฟ้อนรำเป็น ระบุว่าและ
ละคร ซึ่งเรียกกันว่า “ละคร (ฝ่าย) ใน” ประเภท ๓
ใน ๒ พวกนี้มักเด็กที่มีแววฉลาดแต่อายุยังเยาว์
เพราะเป็นการยาก ต้องฝึกหัดนานจึงจะทำได้

ราชการฝ่ายในทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าวมาก็คือเป็น
ประเพณีมาแต่กรุงศรีอยุธยา บางอย่าง เช่น
มโหรี ระบุว่า และละครใน ดูแล้วดูเหมือนจะเป็นวิชา

ได้มาจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพ์ ที่ว่าดังนี้เพราะ
เมื่อข้าพเจ้าตามเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไป
เมืองชวา ได้เห็นเจ้านครยกยาและเจ้านครโซได้รับ
เสด็จ ให้มีระบำนางในและละครซึ่งราชบุตรเด่น
เป็นตัวละครรำถวายทอดพระเนตร นักพิศวงว่า
ระบำและละครหลวง ของชวาช่างด้ายคล้ายคลึง
กับของไทยเราเสียจริง ๆ จะว่าใครเขาอย่างใครก็
ไม่มีหลักฐานที่จะคิดเห็นได้ ครั้นภายหลังมา
ข้าพเจ้ามักจะต้องคิดค้นเรื่องการขับรำของไทยแต่
โบราณ จึงพบเค้าเงื่อนของมโหรีและระบำกับ
ละครใน ซึ่งเคยมีมาในต่างสมัยเป็นชั้น ๆ ดังจะ
เขียนเรื่องตำนานแทรกลงไว้ที่ตรงนี้

มโหรี เดิมเป็นเครื่องสำหรับขับกล่อมผู้อื่น ให้
สบายใจเมื่อเวลาจะนอน ดังมีคำขับในบทละคร
เรื่องอิเหนาตอนอนุภาษมสุวรรณว่า

“พระเอยพระยอดฟ้า
จะสนิทนิตราอยู่บนที่
ทรงสดับจับไม้โมหรี
ขอส่งเสียงจำเรียงราย
เชิญพระบรรทมสถาพร
จะกล่าวกลอนถนอมกล่อมถวาย
ให้ไพเราะเสนาะใจสบาย
พระฤๅสายจงไสยา เอย”

ที่เรียกว่า “จับไม้” เห็นจะเป็นเครื่องขับกล่อม
อย่างเดิม มีคนเลี้ยงว่าบทกลอนเป็นดำนาคคน ๓
คนดีชอล้ามลายคน ๓ ดีเพลงประदानเลี้ยงเมื่อ
เวลายคนขับ และดีบรรเลงแต่โดยดำฟังเลี้ยงชอใน
ระหว่างบทให้คนขับมีเวตาพัก (ทำนองเดียวกับขับ
เสภาตั้งปี่พาทย์) และมีคนโกวณัฒนเกาะวให้จังหวะ
อีกคน ๓ พวกจับไม้วง ๓ แต่มี ๓ คนดังว่ามา
ที่เรียกว่า “มโหรี” เห็นจะเก่าแก่แต่จับไม้ เพราะมีคน

เลี้ยงขบ ร้องเข้ากับ ซอสามสายเหมือนอย่างขบไม้
 ผิดกันแต่คนเลี้ยงใช้กับพวงให้เป็นจังหวะไม่ต้องมี
 คนโกวณัฒนเทาะว ^๕ และมีเครื่องดนตรีเพิ่มขึ้น ๒
 อย่างสำหรับทำด้วยกันกับซอสามสายเวดามบรรเลง
 ระหว่างบทขับ คือคนตีดกระจับปี่คน ๓ คนตีทับ
 (มักเรียกกันว่า “โทน”) คน ๓ มโหรีชั้นแรกมี
 วงละ ๔ คน ยังใช้ขับกล่อมกันมาจนในกรุงรัตน-
 โกสินทรรัชกาลที่ ๓ ด้วยมีใน “เพลงยาวว่าความ”
 ปรากฏว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เวदानนยังมี
 มโหรีขับกล่อม แต่ภายหลังมา น่าจะเป็นใน
 รัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๓ เอาเครื่องเป่าพาทย์เพิ่มเข้า
 ในมโหรี มีระนาดเอก ระนาดทุ้ม ข้องวง และ
 รำมณาค์เข้ากับทับ ขลุ่ย (ใช้แทนปี่) และใช้ฉิ่ง
 ให้จังหวะ เดียงมโหรีดังอีกที่กกกของชน ก็เลิกใช้
 สำหรับขับกล่อม มโหรีหัดวงจึงทำแต่ในงานสม-
 โภชและพระราชพิธีต่าง ๆ

ระบำและละครผู้หญิงซึ่งเรียกกันว่า “ละครใน” นั้น หักแต่ถูกผู้ใดทวงขายตัวอยู่ในพระราชวังมาแต่ ครองกรุงศรีอยุธยา สำหรับเล่นในการพระราชพิธี เช่นบวงสรวงและสมโภช เป็นต้น มีพระราชบัญญัติ ห้ามมิให้ผู้อื่นนอกจากพระเจ้าแผ่นดินและพระมหาอุปราชหักระบำและละครผู้หญิง แต่คำที่เรียกชื่อ ว่า “ละคร” ชวนให้คนเข้าใจผิดสำคัญว่าเป็นอย่างเดียวกันกับละครที่ราษฎรเล่นเป็นอาชีพในพื้นเมือง จึงเพิ่มคำเรียกให้ผิดกันว่า “ละครนอก” หมายความว่า ละครนอกวัง และ “ละครใน” หมายความว่า ละครในวัง ที่จริงละครนอกกับละครในกระบวน เล่นเป็นคนละอย่างต่างกันทีเดียว “ละครนอก” เล่นให้คนดูสนุกสนาน แต่ละครในสำหรับเล่นในพระราชพิธีทางไสยศาสตร์ เล่นแต่เรื่องราวเกียรติคุณเกียรติพระนารายณ์ เรื่อง ๓ กับเรื่อง มหาภารตะ (ไทยเราเรียกว่าเรื่องอุณรุฑ) เนิลิมเกียรติ

พระอิศวร เรื่อง ๓ ทำนองเดียวกับเด่น “แต่ง
ตำนาน” (พวกชาวอินเดียนั้นเด่นทั้ง ๒ เรื่องนั้นอยู่
จนบัดนี้) ต่อมาในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าบรมโกษโปรดเรื่องอิเหนาซึ่งได้มาจาก
เมืองชวา ดำรัสสั่งให้ละครในเด่นเพิ่มขึ้นสำหรับ
การบำเรออีกเรื่องหนึ่ง มีก่อกำเนิดในคำฉันท์ “บุร-
ณโณวาท” ซึ่งมีมหานาคจัดทำทราขายแต่งในรัชกาล
พระเจ้าบรมโกษ วรรณคดีว่าด้วยการมหรสพ
ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสมโภชพระพุทธบาท ว่า

“ ฝ่ายเพื่อนละครใน	บริรักษ์จักรี
โรงริมครีมี	กลลับแปลขาย
ล้วนสรรพกรจ้านาง	อรอ่อนลอออาย
ไครยลบ่อยากวาย	จิตตเพ้อมะเมอฝัน
เล่นเรื่องระเด่นได้	บุษบาตุนาหงัน
พาพักกุหาบร—	พดรวมฤดีโฉม”

ละครในเล่นแต่ ๓ เรื่องที่เข้ามาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงบำรุงวิชาพจนานุกรม จึงทรงพระราชนิพนธ์บทและโปรดให้คัดละครในเล่นเรื่องต่างๆ ที่ “ละครนอก” เล่นเพิ่มชนอีก ๖ เรื่อง

ระบำในชนเดิมเป็นแต่การพ้องรำวงสรวงหรือแสดงความโล้มนัก ไม่ได้เล่นเรื่องอย่างละคร พิศาวเคราะห์ดาราจะมีมาแต่สมัยเมื่อถือนักเป็นประเพณีว่าผู้ใดทุกคนทั้งท.บ.น.ผู้ชายและเป็นผู้หญิงต้องหัดพ้องรำเป็นหัตถ์คู่ศรอย่างหนึ่งในการศึกษา และมีการพิชิตบางอย่าง ซึ่งเจ้านายชายหญิง นับแต่เจ้าผู้ครองเมือง ต้องออกพ้องรำในที่ประชุมชนให้เป็นสิริข้าพเจ้าได้เคยเห็นพิชิตเช่นนั้นเมื่อเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไป คราวราชการมณฑลพายัพครั้งแรกตั้งแต่ยังไม่มามีทางรถไฟ ในมณฑลพายัพเขายังถือประเพณีพ้องรำอย่างโบราณ

อยู่ เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเมืองนครดําปาง เขาจัดรับ
เหมือนอย่างรับเจ้าผู้ครองนครแรกเข้าเมือง คือดง
พลับพลาแรมรับท่าเมืองสัก ๓๐๐ เต็น ถึงวันจะเข้า
เมืองเวด้าเข้าเจ้านายผู้ชายทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งเต็ม
ยศข้าราชการออกจากเมืองมากับ กระบวนที่จะแห่รับเข้า
เมือง พวกเราก็ตั่งเต็มยศคอยรับอยู่ เมื่อกระ
บวนแห่มาถึงใกล้ตงพลับพลา พวกเจ้านายลง
จากคอกช้างแยกกันเป็น ๒ แถวมักดัดคั่นยาวกันทุกคน
พากันเดินตามคนเชิญพานดอกไม้รูป เทียน เครื่อง
สักการะนำหน้ามา พอเข้าบริเวณพลับพลา เจ้านาย
ทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยก็พากันพร้อมหน้าเป็นคู่ๆ เข้ามาหา
ข้าพเจ้า ดงามตั้ง่าน่าพิศวง ผู้ที่ประเพณีเขา
กระซิบบอกข้าพเจ้า ว่าข้าพเจ้าควรจะพร้อมหน้าออกไป
รับจึงจะถูกธรรมเนียม แต่ขัดข้องด้วยข้าพเจ้า
ไม่เคยหัดรำนึกขวยใจไม่รู้อาจจะอย่างไร ขณะนั้น
พระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค) ซึ่งเป็นข้าหลวง

ใหญ่มณฑลพายัพอยู่ในเวลานั้น รับอาสาพอรำ
ออกไปรับแทนตัวข้าพเจ้าก็เป็นเดวกันไป ครั้นไป
ถึงเมืองจำพูนเขาว่า จะจัดรับอย่างพระเวสสันดร
กับคนเขาเมือง คือตั้งราชวชิตรธง แด่ม
มหรสพรับรายทาง ได้เห็นเขาจัดเด็กผู้หญิงพวกลูก
ผู้ค้ายืนเรียงพอรำรับเป็นระยะไป เห็นจะหัดกัน
มาแต่ยังเด็กจึงรำได้งดงาม แต่ที่เมืองเชียงใหม่
เวลานั้นพระเจ้าอินทวิชานนท์เพิ่งถึงพิราลัย จัดแต่
กระบวนแห่มารับมิได้มีการพอรำ ดังแต่ครั้งนั้น
ก็ไม่ได้ยินว่ามีการพอรำอย่างใหญ่รับใครอีก โดย
จะเพาะเมื่อมีทางรถไฟแล้ว รถไฟเข้าไปถึงเมืองก็
รับกันเพียงสถานี มาจนถึงรัชกาลที่ ๗ พระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมมณฑลพายัพ
พระราชชายา เจ้าดารารัศมีชักชวนเจ้านายมณฑล
พายัพทั้งผู้ชายและผู้หญิงให้พอรำรับเสด็จ เพื่อจะ
ได้ทอดพระเนตรเห็นประเพณีโบราณเมื่อวันสมโภช

ณเมืองเชียงใหม่ วันนั้นมีกระบวนต่าง ๆ ของพวก
ชาวเชียงใหม่ทุกชาติทุกภาษาให้นำหน้าแถวถึงกระ
บวนบายศรี มีปี่พาทย์นำหน้า พวกเจ้านายผู้ชาย
เดินตามบายศรีที่สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
มีเจ้านครเชียงใหม่ เจ้านครน่าน และเจ้า
นครลำพูน เป็นหัวหน้า ต่อลงมาถึงเจ้านายชั้นรอง
รวมกันกว่า ๓๐ คน แล้วแต่งตัวนุ่งผ้าดัมปักด้าย
ได้เสื้อเยียรบับคาดลำรด ประดับเครื่องราชอิสริยา
ภรณ์ เดินเป็นคู่ ๆ อยู่ข้างหลังบายศรี พอเข้าไปใน
บริเวณพลับพลา ก็พร้อมกันยกมือชนถวายบังคม
แล้วต่างรำพ่อนตรงเข้าไปเฝ้า พระราชชายาหัต
หม่อมเจ้าหญิงเล็ก ๆ ในกรมพระกำแพงเพชร ซึ่ง
ท่านเลี้ยง ๒ องค์ให้พ่อนออกไปรับต่างพระองค์ ถึง
กระบวนบายศรีสำหรับสมเด็จพระบรมราชินี
พวกเจ้านายผู้หญิงก็เดินตามเป็นคู่ ๆ และรำพ่อน
เข้าไปเฝ้าอย่างเดียวกัน พวกคนดูทั้งไทยและฝรั่ง

๕๙
ที่ชนไปจากกรุงเทพ ฯ และชาวเมืองนนท์พากันพิศวง
ออกปากว่าดั่งางามอย่าง แปรตกหน้าชม เป็นอย่างยิ่ง
การรำฟ้อนอย่างใหญ่ตามประเพณีโบราณในมณฑล
พายัพเห็นจะมีเป็นที่สุดเมื่องานส้มโกลาครังหน ที่
เขาเรืองเจ้านายพอนในมณฑลพายัพมาแต่แรกถึง
ตรงนั้น เพื่อจะช้ชวนให้เห็นว่ากรำฟ้อนเช่นนั้นเป็น
ประเพณีของไทยมาแต่โบราณ และคงเคยมีดังมา
ถึงกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ช่อนพึงเห็นได้
ในหนังสือเก่ายังปรากฏว่า ผู้ใดแม่จนเป็นเจ้านายก็
ชอบพอรำ เช่นในบทละครเรื่องอิเหนาคอนท้าว
ดาหาไชยบร เมื่อนางบุษบาเดินขารแล้ว มีบทนาง
บุษบาว่า

“ชวนฝูงอนงค์นางรำพ่อน
ทอดกรกริดกรายชายขาว”

แถมบททวดหาตั้งอเนกกับพวกเจ้าชายว่า

“จงชวนกันขับรำให้สำราญ
ทำสักการเทวในป่าใหญ่”

บทที่ยก มากล่าวนั้น^๕ขอให้เห็นว่าผู้ตั้งชายหญิง^๖
ยังหัดสอนร่ำมาจนดมัยกรุงศรีอยุธยา เพิ่งมาเด็ก
หัดสอนร่ำในหลักสูตรข้าราชการศึกษาต่อชั้นหลัง จะ
เป็นแต่เมื่อใดหาทราบไม่ ถึงดมัยกรุงรัตนโกสินทร์^๗
นึ่งผูกหัดสอนร่ำอยู่แต่เฉพาะในวิชาบางอย่าง ส่วน
ผู้ชายเมื่อศึกษายุทธศาสตร์ ต้องหัดรำกระบี่กระบอง
และศึกษาวิชาศัสตราวุธก็ต้องหัดรำพัดดาบและ
รำขอช้าง เป็นต้น ขอนมเืองเกร็ดจะเล่าแทรกลง
เพื่อรักษาไว้มิให้สูญไปเสีย คือเมื่อรัชกาลที่ ๔
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฝึก
หัดแต่รำกระบี่กระบอง เพราะชั้นชาวยังไม่ถึงขนาดที่
จะทรงศึกษาวิชาศัสตราวุธ จนด้วยราชย์แล้วจึงได้
ทรงศึกษาวิชานี้ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยาบาราบ
ปรบัษ ซึ่งเปนหม่อมเฒ่าอาจครอบให้กรรมสิทธิ์ได้
ตามตำรา เวลานนั้นข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่แต่พอจำ
ได้ว่า ปลดโรงพืชมักหัดคชกรรมในสนามตรงหน้า

ศาลาตั้งหทัยดีมาคมบดิน มีมานับถวายเป็นโรงพิธี ใน
 โรงนั้นนอกจากที่บูชาเทวรูป และเครื่องใช้ในคห
 ศาสตร์ เช่นเชือกบาศเป็นต้น ทำรูปหุ่นเท่าตัวช้าง
 เพียงทอง สำหรับเสด็จขึ้นประทับบนคอหัดใช้ขอมบังคับ
 ช้าง และต้องทรงหัดรำตามแบบในตำราคหศาสตร์
 เจ้าพททาทรงพระเจริญทันได้ฝึกหัดตามเสด็จ ตรัส
 เกล้าให้ฟัง ว่าในตำราคหศาสตร์มีแบบรำหลายอย่าง
 เป็นต้นรำพิชชา จนกระทั่งรำขอช้างเป็นกระบวน
 ต่าง ๆ เช่นรำเยี่ยชาศึกเมื่อชนช้างชนะ และรำบวง
 สรวง เป็นต้น เมื่อทรงฝึกหัดสำเร็จแล้ว ดมเด็จพระ
 พุทธเจ้าทอดวงเสด็จขึ้นพระบาท ดูเหมือนเมื่อปี
 ๒๔๓๕ ดมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบ ๑ ทรง
 จัดกระบวนเสด็จครั้งนั้นให้ดมเด็จพระพุทธเจ้าทอดวง
 ทรงคอช้าง พระยาเพชรราชา (เอี่ยม) เป็นความ
 เสด็จขึ้นพระพุทธรูปอย่างราชประเพณีโบราณ เมื่อ
 เสด็จไปถึงสถานพระพุทธรูป ต้องทรงรำขอบูชาต่อ

หน้าธารกำนัลตามแบบ แต่ทางฝ่ายผู้หญิงยังมีแต่
ประเพณีที่หัดนางในสำหรับรับบำเหน็จและละคร
ใน ระบุว่าเปลี่ยนแปลงให้เด่นเป็นอย่างละคร เอา
เรื่องนาง เมขลา กับรามสูรในรามเกียรติ์มาประสม
ระบุว่ากลายเป็นละครไป (สันนิษฐานว่า ตั้งแต่ใน
รัชกาลที่ ๒) แต่คงเรียกว่าระบำ สำหรับเล่นเบิก
โรงละครใน ระบำแบบเดิมก็เคยเลิกสูญไป

มดที่มีละครใน พิศวาทหัดเหมือนว่าพวก
พราหมณ์จะพาตัวราเข้ามาจากเมืองเขมรด้วยกันกับ
ระบำวงด้วงและแบบพิชได้ยศศักดิ์ต่าง ๆ เมื่อ
ครั้งไทยได้เมืองเขมรในสมัยกรุงศรีอยุธยา ข้า-
พเจ้าไปเมืองเขมรได้สังเกตดูตามทิวทัศน์ ที่เรียก
กันว่าปราสาทหินเช่นนครวัด เป็นต้น มีชาลาทำไว้
สำหรับรับวงด้วง คือ “ระบำ” ทุกแห่ง เรื่อง
รามเกียรติ์ และมหาภารตะ ก็ชอบจำหลักเป็นภาพ
เครื่องประดับไว้ในทิวทัศน์ คงชอบเล่นแสดงคำ

นานยอพระเกียรติพระเป็นเจ้าอย่างเช่นพวกชาวอินเดีย
ยังเด่นน่นเนื่อง ๆ เมื่อไทยได้ตำราพิชัยพราหมณ์มา
ทำตามในประเทศนี้ จึงให้หัตถะบำนะและโชนชน
สำหรับเดินเฉลิมเกียรติพระเป็นเจ้าให้เกิดสวัสดิมงคล
เดิมหัตถะแต่ผู้ชายชนผู้ตกเป็นตำรวจและมหาดเล็ก ดัง
ปรากฏในรายการ พระราชพิธีอินทราภิเศกในกฎมน
เทียรบาลเก่า (โชนหลวงก็ยังเป็นมหาดเล็กอยู่จน
ทุกวันนี้) ต่อมา (จะเป็นในรัชกาลไหนยังค้น
ไม่พบหลักฐาน) จึงโปรดให้ถ่ายแบบโชนและ
ระบำเข้าไปหัดนางใน เอาวิธีสอนรำอย่างโบราณ
ของไทยมาดัดแปลงให้เป็นแบบรำระบำและละครใน
สำหรับเดินในการพิธีและบำเรอในพระราชฐานสืบมา
วินิจฉัยตำนานระบำละครใน เห็นว่าจะขึ้นตั้งว่ามานี้
จึงมีได้แต่ของหลวงมาจนในรัชกาลที่ ๔ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทาน
อนุญาตให้ผู้อื่นมีละครผู้หญิงได้ ก็มีละครและระบำ

ผู้หญิงเด่นกันแพร่หลายสืบมา

บรรดาผู้หญิงชาววัง ซึ่งทูลถวายตัวทำราชการ
นอกจากที่เป็นเจ้าจอมมารดาพระเจ้าลูกเธอ ถ้าใคร
ไม่สมควรจะอยู่เป็นข้าราชการฝ่ายใน แม่เป็นเจ้าจอม
ก็ทูลดาออกได้ตามใจสมัครไม่ห้ามปราม แต่ดังเกด
ดูเหมือนที่ทูลดาออกจะน้อย แะมักทูลดาออกเมื่อ
เปลี่ยนรัชกาล แะมักอยู่ในชั้นที่ยังเป็นสาว พวก
ที่อยู่ในวังมานานจนอายุถึงกลางคนแล้วมักสมัครทำ
ราชการอยู่ในวังต่อไปจนตลอดอายุ เพราะอยู่ในวัง
ได้รับเบี้ยหวัด แะมีที่อยู่เป็นสุขสบายไม่ต้องเลี้ยง
ภัยในความลำบากต่าง ๆ เหมือนออกไปอยู่นอกวัง
อีกประการ ๓ ตำแหน่งหน้าที่ข้าราชการฝ่ายในก็มี
หลายชั้นแะหลายอย่าง แม่อายุเข้าขนาดกลางคน
ที่เป็นเจ้าจอม ก็รับราชการตามตำแหน่งเจ้าจอมไป
จนตลอดรัชกาล ต่อมาในรัชกาลหลังก็มักจะ
ได้เป็นผู้หัดผู้ใหญ่อยู่ในวัง บางคนที่มีความสามารถ

รอบรู้ขนบธรรมเนียมในพระราชวังก็ได้เป็นตำแหน่ง
 “ท้าวนาง” เหมือนอย่างเป็นขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายใน
 ได้ว่ากล่าวชาววัง และรักษาขนบธรรมเนียมในพระ
 ราชวังสืบมา ที่ไม่ได้เป็นถึงชั้นท้าวนาง ถ้าเคยเป็น
 เจ้าจอมมาในรัชกาลก่อนๆ ก็เป็น “เจ้าจอมเถ่าแก่”
 สำหรับฝึกหัดนางในชั้นหลัง ที่มิได้เป็นเจ้าจอมมา
 ในรัชกาลก่อนๆ ก็เป็นแต่ “เถ่าแก่” สำหรับควบ
 คุ่มนางในเวดาดออกไปนอกวัง และเป็นผู้ออกไปตั้งกิจ
 การต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ชายข้างฝ่ายหน้า แม้ที่
 เป็นพนักงานต่าง ๆ เมื่ออายุเข้าเขตต์ชรา ก็อาจจะได้
 รับตำแหน่งเป็น “ผู้รับสั่ง” สำหรับบอกขานราชการ
 กับพระราชดำรัสสั่ง มิฉะนั้นคงเป็นพนักงานต่อมา
 จนตลอดอายุ

ส่วนเจ้าจอมมารดานั้น	ถ้ามีพระเจ้าลูกเธอ
เป็นพระองค์ชาย	เมื่อลูกเธอเสด็จออกไปอยู่วัง
ต่างหากแล้ว	ก็พระราชทานอนุญาตให้เจ้าจอม

มารดาออกไปอยู่ช่วยควบคุมดูแลการรวาง ของพระ
โอรสได้เป็นครั้งเป็นคราว เมื่อล่วงรัชกาลนั้น
ก็เคยอยู่กับพระโอรสหรือหม่อมเจ้าที่เป็นนัดดาต่อไป
จนตลอดอายุ เจ้าจอมมารดาทมิพระเจ้าลูกเธอ
แต่พระองค์หญิง หรือพระเจ้าลูกเธอทมิต้นพระชนม์
ได้แต่ยังทรงพระเยาว์ ที่อยู่ในพระราชวังต่อมาจน
ตลอดอายุก็มี ที่ออกไปอยู่นอกวังกับญาติในเวด
เมอแก่ชราก็มี ถ้าอยู่ในวังถึงรัชกาลหลัง ๆ ได้
เป็นตำแหน่งท้าวนางผู้ใหญ่มาก เป็นแต่เจ้าด้านภัก
ดือนพวงชาววังชั้นหลังก็มี ที่เคยเป็นละครในเมื่อ
ก่อนเป็นเจ้าจอมมารดาก็ได้เป็นอาจวัน ผักหัด
ละครหลวงวันหลังรักษาวิชาเพื่อนรำดับกันมา บาง
คนถึงมีชื่อได้ถึงเถิดถิ เช่นเจ้าจอมมารดาแย้ม
อิเหนา และเจ้าจอมมารดาถกจันทนาง ซึ่งเคยเป็น
ละครเมื่อรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น

หญิงชาววังชั้นกลางนั้นไม่ได้ถวายตัวทำราชการ

มักเป็นลูกคฤหบดี ผู้ปกครองปวารณาจะให้ได้รับ
รับความอบรมและศึกษาอย่างชาววัง จึงส่งเข้าไป
ถวายตัวเป็น “ข้าหลวง” อยู่กับเจ้านายพระองค์
หนึ่ง หรืออยู่กับท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ในพระราชวัง
แต่ยังเด็ก รับผิดชอบและศึกษาอยู่จนสำเร็จการ
ศึกษาแล้ว พอเป็นสาวก็ตากตับออกไปมีเหย้าเรือน
ตามฐานะของสกุล แต่บางคนชอบอยู่ในวังเฉย
อยู่ต่อไปจนแก่ก็มี บางทีข้าราชการที่ถวายตัวหญิง
ทำราชการฝ่ายในคนหนึ่งหรือสองคน แล้วส่งลูก
ผู้หญิงที่เป็นน้องเข้าไปอยู่ในวังกับพี่สาว เพื่อ
ประโยชน์การศึกษา แล้วให้กลับออกไป ไม่ถวาย
ตัวทำราชการก็มี ยังมีผู้หญิงชาววังอีกพวก ๓
ซึ่งควรนับว่าอยู่ในชนกลาง คือพวกพนักงานที่ไม่
ได้ถวายตัว เช่นพวกพนักงานกลางสำหรับเชิญ
เครื่องถ้วยจากห้องเครื่อง ขึ้นไปส่งถึงพระราช
มนเทียร เป็นต้น พวกทนายเรือนและพวกจำเริญ

ซึ่งมักชนจากชาววังชนต่ำ (ซึ่งจะพรรณนาต่อไปข้างหน้า) เมื่ออายุเป็นกลางคน ทำราชการด้วยความสามารถก็ได้เป็นตำแหน่งนั้น ๆ ได้เบี้ยหวัดนับเป็นข้าราชการฝ่ายใน หน้าที่พวกทนายเรือนสำหรับนำคำสั่งกิจการไปบอกตามตำแหน่ง และเรือนข้าราชการฝ่ายใน และเป็นพนักงานคุมผู้ชาย เช่น หมอเป็นต้น เข้าไปในวัง (แต่เจ้านายเก่าแก่เป็นผู้ควบคุม) พวกจ่าโสดนั้นเป็นพนักงานดูแลบังคับบัญชาพวกโสดรักษาพระราชวัง กับทั้งผู้หญิงชาววังที่มีได้เป็นข้าราชการด้วย

พวกชาววังชนต่ำนั้น พวก ๓ เรียกว่า “โสด” เป็นลูกหม่อมคนหลวง (ผู้ชายเรียกว่า “ไพร่หลวง”) ตามกฎหมายเก่า เกณฑ์ให้ต้องผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันเข้าไปรับราชการในพระราชวังตั้งแต่วันสาว (เพ็งเด็กการเกณฑ์เปลี่ยนเป็นจ่าคนตามใจสมัคร เมื่อรัชกาลที่ ๕) มีหน้าที่สำหรับรักษาประตูวังและ

รับใช้เช่นกรรมกรในการงานต่าง ๆ แต่จะมีลูกผู้
ได้ไม่ห้ามปราม อีกพวก ๓ เป็นคนรับใช้ของชน
ผู้ต่ำอยู่ในวัง พวกชนที่ ๓ น ถ้าจะว่าเป็นชาววัง
ก็แต่ด้วยอยู่ในวังเท่านั้น ลักษณะชาววังตามที่
ข้าพเจ้าจำได้เป็นดังพรรณนามา

จะพรรณนาว่าด้วยประวัติเจ้าจอมมารดาทัตติมา
ต่อไป แรกท่านเข้าไปอยู่ในวังเมื่ออายุได้ ๖ ขวบ
นั้น เจ้าจอมมารดาเที่ยงฝากให้คุณท้าววรคณานันท์
(หุ่น) ผู้กล่อน ด้วยท่านเคยเป็นเจ้าจอมละคร
ในรัชกาลที่ ๒ แล้วได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่ใน
พระราชวังในรัชกาลหลังต่อ ๆ มา และเป็นเจ้า
สำนักแห่งหนึ่ง ซึ่งนับถือกันในสมัยนั้นว่าผูกติดเกิด
การที่เจ้าจอมมารดาทัตติมาไปอยู่กับคุณท้าววรคณา
นันท์(หุ่น) นั้น ตรงกับอย่างเป็น “ลูกศิษย์” เพราะ
ท่านรับไปเลี้ยงดูเหมือนกับเป็นลูกของท่าน มิใช่
สักแต่ว่าผู้กล่อนตามเวา อย่างเช่นครูโรงเรียน

ท่านให้อยู่กินด้วยกันกับท่าน และผูกมัดตั้งถ่วง
 แต่ชนคนตามระเบียบตกต่ำมาแล้ว แต่เจ้าจอม
 มารดาทัตติมได้ถวายตัวแต่ยังเป็นเด็กอยู่ในชั้นปฐม
 ศึกษา เพราะบิดาของท่านเป็นข้าหลวงเดิม และมี
 เหตุอีกอย่างหนึ่ง ด้วยประดပ်เวดาพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตั้งให้หัตถ์นครในวันเด็ก
 ชนใหม่ หนูนครชนใหญ่ซึ่งบกพร่องลง ด้วยเป็น
 เจ้าจอมมารดาไปบ้าง หรือล้มตายหายจากไปเสีย
 บ้าง โดยกระแสนี้ดังนั้น ท่านผู้ใหญ่ในพระราชวัง
 และท่านอาจารย์ในการสอนรำ ดังได้เห็นเจ้าจอม
 มารดาทัตติมมีแว่นตาดี จึงแนะนำให้รับราชการ
 เป็นละครหลวง เจ้าจอมมารดาเที่ยงก็เห็นชอบด้วย
 เพราะน้องของท่านที่เป็นพี่เจ้าจอมมารดาทัตติม แม้
 ที่เป็นเจ้าจอมมารดา ก็เคยรับราชการเป็นละคร
 หลวงมาแล้วหลายคน เจ้าจอมมารดาทัตติมจึงได้
 ถวายตัวเป็นละครหลวงแต่ในรัชกาลที่ ๔ ชอน

เป็นมดเหตุที่เจ้าจอมมารดาทับทิมได้รับพระราชทาน
 เหรียญรัตนาภรณ์ ม.ป.ร. เมื่อสมเด็จพระพุทธ-
 เจ้าหลวง ทรงดำรงชนเดิมีพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะท่านได้ถวาย
 ฌเป็นข้าราชการมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ท่านผู้ใหญ
 เดอกให้เจ้าจอมมารดาทับทิมหัดเป็นนาง ไคชนคร
 คือเจ้าจอมมารดาต.ก.จ.น.ที่รัชกาลที่ ๒ แดวเจ้า
 จอมอรุณบุษบาในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นหลานคุณ
 ท้าววรคณานันท์ผกหัดให้ต่อมา

การที่ท่านผู้ใหญในวังเดือกละครหลวง จะมี
 คิราวอย่างไรวะเป็นทังเกดข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่
 พิเศรระหัดที่ท่านเดอกเจ้าจอมมารดาทับทิม เมื่อยัง
 เป็นเด็กให้เป็นละครหลวงนั้นน่าชมว่าเดือกถูก พอ
 ยุดีว่าจะเป็นละคร เจ้าจอมมารดาทับทิมกตงหน้าผก
 หัดพอนว่าไปด้วยกันกับคักษาวิชา ฌนมัธยมของเด็ก
 นี้หญิงที่จะเป็นนางใน แะเกิดรักวิชานาฏคาสต์รียัง

ชนโดยลำดับ เมื่อละครหลวงชั้นเล็กออกโรงใน
ตอนปลายรัชกาลที่ ๔ เจ้าจอมมารดาทับทิมก็
ได้รับความชมเชยของคนทั้งหลาย ว่าว่างามกว่า
คนอื่นที่เป็นละครชั้นเดียวกันโดยมาก พออายุท่าน
ได้ ๓๓ ปีก็สิ้นรัชกาลที่ ๔ จึงรับราชการเป็นละคร
หลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมา ถึงตอนรุ่นสาวนั้นเมื่อ
พอพระราชทานยังดหนักชนจนชนช่อตอนนั้น ว่าเป็น
ชนนางเอกในละครหลวงสมัยนั้น ต่อมาพอเป็นสาว
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง
พระกรุณาโปรดฯ ชูบเลี้ยงเป็นเจ้าจอม

เมื่อเจ้าจอมมารดาทับทิมเป็นเจ้าจอมนั้น เจ้า
จอมมารดาเที่ยง ออกไปอยู่วังกรมหมื่นราชศักดิ์
สโมสรแล้ว ท่านจึงให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวงศ์
(คือกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ) พระธิดาองค์
ใหญ่ ซึ่งครอบครองตำแหน่งต่อมา รับเจ้าจอม
มารดาทับทิมมาจากสำนักท้าววรคณานันท์ (หนู)

และรถเรือนในบริเวณตำหนักหลัง ๓ กับทั้งคน
 นำหีบใส่ดอยให้ครอบครองสมกับบรรดาศักดิ์ ถึง
 ศษนิเป็นเจ้าจอมมักตามเสด็จไปบางปะอิน และตาม
 เสด็จประพาสหัวเมืองเนื่อง ๆ ข้าพเจ้ายังจำได้
 ทรง ๓. เมื่อตัวข้าพเจ้าเองยังเป็นเด็กโฉมจุก
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จประพาสมณฑล
 ราชบุรี ดูเหมือนเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงพระ
 กรุณาโปรดฯ ให้ข้าพเจ้าได้ไปตามเสด็จด้วย เจ้า
 จอมมารดาทัตติมาท่านรับดูแลให้กินอยู่ และเสดจ์จุ
 ให้อุดหนุนโดยฐานที่ท่านเป็นน้ำ ครองเสด็จ
 ทรงเรือกำปั่นรบต่อใหม่ชื่อ “มูรชาวดิษฐานต์”
 ไปจากกรุงเทพ ฯ ทางทะเลจนถึงด่านน้ำแม่กลองแล้ว
 ทรงเสด็จโดยกระบวนเรือแจวพ่วงเรือไฟเล็ก ขึ้นไป
 จนถึงเมืองราชบุรี แล่นเสด็จไปทางบกด้วย
 กระบวนช้างม้า พระเจ้าอยู่หัวทรงม้า ข้าพเจ้าขึ้น
 ช้างไปกับกระบวนช้างใน ได้ตามเสด็จเดินทางอย่าง

เรียกในหนังสือโบราณว่า “ประพาสป่า” เป็นครั้งแรก เล็ดจ์ออกจากเมืองราชบุรีวันแรกประทับแรมที่ตำบล “หนองบัวค่าย” วันที่ ๒ ประทับแรมที่ตำบล “ทับตะโก” (ในสมัยนั้นถือกันว่าเป็นที่เปลี่ยวและชุม ต้องกองไฟเคาะเคาะไม้ด้อมวงอย่างกวดขัน) วันที่ ๓ ถึงด่านไทรโยค ประทับแรมที่บ้าน “ท่าตะกร้อ” อันเป็นท่าเรือ แล้วเล็ดจ์กลับด้วยกระบวนเรือแจวแวะประพาสที่ต่าง ๆ ลงมาทางเมืองกาญจนบุรีจนถึงเมืองราชบุรี เมื่อเล็ดจ์กลับมากองทัพจากเมืองราชบุรี ดูเหมือนได้ทรงทำพิธีเปิดคลองดำเนินสะดวกด้วย ที่พรรณาถึงเรื่องตามเล็ดจ์ทรงเห็น ด้วยข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นครั้งแรกที่เจ้าจอมมารดาทิบทิมได้ไปเที่ยวป่า ถึงตัวข้าพเจ้าก็เช่นนั้นเหมือนกัน อาจจะเป็นมูลที่เกิดวิสัยชอบเที่ยว ทั้งตัวท่านและตัวข้าพเจ้ากลับมาแต่ครั้งนั้น ดังจะปรากฏ ในเรื่องประวัติของเจ้าจอม

มารดาทัตติมคอนเมื่อท่านแก่ชราและถึงอสังขาร

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ เจ้าจอมมารดาทัตติมทรง

ศรรักษ์พระเจ้าลูกเธอ ก็ออกจากละคร ดมเด็จพระ

พุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรด ฯ พระราชทาน

ตำแหน่งเจ้านายหม่มหนึ่งให้อยู่เป็นอิสสระอย่างเจ้าจอม

มารดาประสูติพระราชกุมารเป็นทวีป เมื่อวันที่

อังคารที่ ๗ พฤศจิกายน ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๘ ดมเด็จพระ

พระบรมชนกนาถพระราชทานพระนามว่า พระองค์

เจ้าจิรประวดีวรเดช (คือกรมหลวงนครชัยศรี

วรเดช) พระองค์ ๓ ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๒ เจ้า

จอมมารดาทัตติมมีพระราชธิดา ประสูติเมื่อวันที่

อังคารที่ ๒ ธันวาคม อีกพระองค์ ๓ ดมเด็จพระ

บรมชนกนาถพระราชทานพระนามว่า พระองค์เจ้า

ประเวศวรสมัย ต่อมาถึงปีมะแม พ.ศ. ๒๔๓๖ เจ้า

จอมมารดาทัตติมมีพระราชกุมารอีกพระองค์ ๓ ประ

สูติเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ดมเด็จพระบรม

ชนกนาถพระราชทานพระนามว่า พระองค์เจ้าวิมลชัย
เนติมดา (คือกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) รวม
พระเจ้าดุกเขอของเจ้าจอมมารดาทับทิม มี ๓ พระ
องค์ด้วยกัน

ตั้งแต่นั้นเป็นเจ้าจอมมารดาก็เปลี่ยนหน้าทีไป
รับราชการสนองพระเดชพระคุณตามตำแหน่ง แต่
มีหน้าที่ซึ่งท่านถือเป็นการสำคัญ อย่างยิ่งเพิ่มชนอีก
อย่างหนึ่ง คือที่จะถนอมภักดีอมเดียงแด่ระบองสูง
ต่อหน้าพระเจ้าดุกเขอของท่านทั้ง ๓ พระองค์ เรื่อง
ประวัติของท่าน เมื่อเป็นเจ้าจอมมารดาตอนทักถ้าว
มานี้ ไม่มีอะไรแปลกถึงควรจะยกมากล่าวในที่
ตัวข้าพเจ้าเอง ก็ออก มาทำ ราชการอยู่ฝ่าย หน้าแล้ว
นานๆจะได้พบกับท่านโดยฉันทัญชาติสักครั้งหนึ่ง ได้
ยินแต่คนชมอยู่เต็มอ ว่าท่านเป็นผู้มีอริยาสัยดีไม่
มีใครเกลียดชัง มีแต่คนชอบทักถว และว่าท่าน
ทำราชการด้วย มีความจง รักภักดีต่อใต้ ฝ่าดองซุด

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องยศยกขึ้นเป็นชั้นพระذنมเอก อันตั้งศักดิ์กว่าเจ้าจอมมารดาสามัญ.

เจ้าจอมมารดาทับทิม รับราชการ ประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จน กรมหลวงนครชัยศรี ดำรงราชการที่ไปทรงศึกษาในยุโรปแล้วกลับคืนมา พระนคร สมเด็จพระบรมชนกนาถทรง พระกรุณาโปรดฯ ให้ดำรงวังพระราชทานที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมตอนต่อกับปากคลองมหานาค เมื่อกรมหลวงนครชัยศรี แรกขึ้นวัง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมมารดาทับทิมออกไปอยู่ช่วยดูแลการในวังของพระโอรสได้เป็น ครั้งเป็นคราว แต่นั่นท่านก็ออกไปอยู่ที่วังกรมหลวงนครชัยศรีบ้าง กลับเข้าไปอยู่ตำหนักในพระบรมมหาราชวัง กับ พระองค์เจ้าหญิง ประเวศวรลักษณีย์ พระธิดาบ้าง ส่วนกรมหลวงสิงหพันธ์ยังเสด็จไปเรียนวิชา

ทหารเรืออยู่ยุโรป ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 ย้ายพระราชสำนักเสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิต
 ท่านจึงอยู่ประจำที่วังกรมหลวงนครชัยศรี เข้าไป
 ในวังแต่เวลาทำการงาน หรือไปเยี่ยมเยียนพระองค์
 หมิงประเวศวรสมัยเป็นครั้งเป็นคราว ครั้นกรม
 หลวงถึงหวิกรมเกรียงไกรทรงดำริจะการศึกษากลับ
 มา สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระกรุณาโปรดฯ
 ให้สร้างวังอีกวัง ๑ ติดกันกับวังกรมหลวงนครชัย
 ศรี พระราชทานกรมหลวงสิงหา เจ้าจอมมารดา
 กับทิมก็อยู่ที่วังกรมหลวงนครชัยศรีว่า บ้าง ไปอยู่วัง
 กับกรมหลวงสิงหา บ้าง ครั้นกรมหลวงนครชัยศรีว่า
 ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ พระองค์เจ้าหมิงประเวศ
 วรสมัยได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกมา
 ประทับอยู่วังกรมหลวงสิงหา พระธิดาและพระ
 โอรสทั้ง ๒ พระองค์นั้น กับทั้งหม่อมเจ้าหมิงวิมล
 บัณฑิราธิดาองค์ใหญ่ของกรมหลวงนครชัยศรี สม

เจ้าพระพุทธรเจ้าหลวงดำรัสเรียกว่า “หญิงทับทิม”
ซึ่งคุณย่าได้เลี้ยงดิดตัวมาแต่เด็ก ช่วยกันอุปฐาก
ท่านมาด้วยกันกับหม่อมเจ้าที่เป็นสุนัขล่าเนื้อ และเป็น
โอรสธิดาในกรมหลวงนครชัยศรีฯ และในกรมหลวง
สิงหฯ ซึ่งเจริญวัยดำเ็นการเล่าเรียนเพิ่มขึ้นเป็น
ลำดับมา ให้ ท่านอยู่เย็นเป็นสุขสบายจนตลอด
ชีวิต.

ตอนนี้จะกล่าวถึงวัตรปฏิบัติของเจ้าจอมมารดา
ทับทิมเมื่อออกมาอยู่วังกับพระโอรสธิดา หรือถ้า
ว่าอีกอย่างหนึ่งคือในสมัยเมื่อท่านมีอายุเข้าเขตต์เป็น
กลางคน เมื่อตอนแรกกรมหลวงนครชัยศรีฯ ออก
วัง ท่านเขาเป็นธุระดูแลการรววงให้ทุกอย่าง จนเมื่อ
สมเด็จพระพุทธรเจ้าหลวงทรงพระกรุณาฯ ดำรัสขอ
หม่อมเจ้าหญิงประวาศสวัสดิ์ ในกรมขุนพิทยธนา
ภคมิชราดา พระราชทานเป็นชายากรมหลวงนครชัย
ศรีฯ แล้ว แต่นั่นท่านก็คอยปลดเปลื้องการรววงให้

หม่อมหญิงประวาศเป็นผู้ว่ากล่าวมาโดยลำดับ จน
เห็นว่าการรวิวังเรียบร้อย และมีความสมัครโมตร
ดีได้ตั้งใจหวังแล้ว ท่านก็ปล่อยการงานให้หมด เป็น
แต่ไปมาเยี่ยมเยือน หรือไปช่วยรักษาพยาบาลใน
เวตาประชวร หรือมีหม่อมเจ้าคลอดใหม่ หาไป
เกี่ยวข้องด้วยการปกครองวังไม่ ยิ่งกิจการต่างๆ
อันเนื่องกับหน้าทราชมการของกรมหลวงนครชัยศรี
ด้วยแล้ว ท่านหลีกเลี่ยงห่างไม่เข้าไปเกี่ยวข้องที่
เดียว ภายหลังมาเมื่อกรมหลวงสิงหาขึ้นวัง ท่าน
ก็ประพฤติ เช่นเดียวกับ พระโอรส พระองค์ใหญ่
เมื่อ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรง พระกรุณาดำริ
ขอหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณธิดาของข้าพเจ้า
พระราชทานเป็นชายาของกรมหลวงสิงหา ท่านก็
คอยมอบการงานรวิวังให้หม่อมเจ้าหญิง พร้อมเพรา
พรรณมาโดยลำดับ เช่นนั้นจนสามารถเป็นแม่เรือนได้
มีเรื่องเนื่องกับประวัติเจ้าจอมมารดาทบทมเกี่ยว

มาถึงตัวข้าพเจ้าในตอนนั้น ซึ่งทำให้เสียใจครั้ง ๓
 และให้เสียใจครั้ง ๔ จะเขียนแทรกลงไว้ด้วย คือ
 กรมหลวงนครชัยศรีฯ ทรงศึกษาวิชาทหารบกมาจาก
 ยุโรป พอเข้ารับราชการในกระทรวงกลาโหมก็
 ปรากฏพระสติปัญญาสามารถ โปรดให้จัดการ
 แกะไขเพิ่มเติมระเบียบทหารบกหลายอย่าง พระ
 หฤทัยของกรมหลวงนครชัยศรีฯ ไปหมกมุ่นอยู่แต่
 ในราชการ ไม่นำพาต่อการที่จะบำรุงรักษาพระองค์
 เอง หมายถึงจะทำการให้สำเร็จเป็นประมาณ
 เช่นวันไหนมีงานมากก็ไม่ค่อยยกดวงวันให้เสียเวลา
 ทำงาน หรือด้วยแต่ของแฉะตึงเป็นเครื่องว่างพอ
 แก่หิว เป็นเช่นนั้นมาจนเกิดอาการประชวรขึ้น
 เจ้าจอมมารดาทิพย์ทิมสังเกตเห็นว่าเป็นเพราะทำงาน
 เกินพระกำลัง ว่ากล่าวตักเตือนกรมหลวงนครชัย
 ศรีฯ ก็ไม่ฟัง ท่านจึงเข้าไปกราบทูลร้องทุกข์ต่อ
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง มีรับสั่งให้หาข้าพเจ้า

เข้าไปเฝ้า ดำรัสว่า “นางทิมมาร้องทุกข์ ว่าจิระ
 เอาแต่ทำงาน ไม่เป็นอันจะกินอยู่ จนมีอาการเจ็บ
 บวดยเกิดขึ้น ห้ามก็ไม่ฟัง เธอต้องไปว่ากล่าวกับ
 จิระตุลย์ที่เป็นไร” พอออกจากเฝ้า ข้าพเจ้าก็เลย
 ไปวังกรมหลวงนครชัยศรีฯ เวลานั้นกำลังประ
 ชวรอยู่ ข้าพเจ้าบอกให้ทราบกระเดื่องดัง เธอก็
 ไม่ได้แย่งอย่างไร แต่ต่อมาพอหายประชวรก็กลับ
 ไปทำงานทรมานพระองค์เช่นนั้นอีก จนเคยเกิดโรค
 ภายในประจำพระองค์ ออกไปรักษาถึงยุโรปก็ไม่
 หาย เพราะรักษาช้าเกินไปเสียแล้ว จึงตั้งพระชนม์
 แต่ยังไม่วินาศ เรื่องนี้นกชนมาเมื่อไรข้าพเจ้ายัง
 ได้ใจ ถ้ากรมหลวงนครชัยศรีฯ เชื้อฟ่งเจ้าจอม
 มารดาเสียตั้งแต่แรก ก็อาจจะได้ดีอยู่มาได้จนบัด
 นี้ เรื่องที่ท่านทำให้ข้าพเจ้าเบาใจนั้น เมื่อสมเด็จพระ
 พุทธเจ้า หลวงดำรัสขอ ดูหมิง พร้อมเพรา
 พรณให้เป็นชายากรมหลวงสิงหา ครองนบน

แรกทีชดาข้าพเจ้าจะไปออกเรือน ประจบเวดา
เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม อภัยวงศ์) เมื่อยังเป็น
พระยาศุภราชรัตนินทร์เข้ามากรุงเทพฯ ท่านก็เพิ่ง
แต่งงานชิดาของท่านเป็นคนแรกมาไม่ช้านัก ข้าพ-
เจ้าจึงถามท่านว่าแต่งงานลูกชายกับแต่งงานลูกสาว
รู้สึกผิดกันอย่างไรบ้าง เจ้าพระยาอภัยภูเบศรบอก
ว่ารู้สึกผิดกันมาก แต่งงานลูกชายไม่มีความผิด
แต่แต่งงานลูกหญิงนั้นเกิดผิดมาก เพราะเกรง
ว่าถ้าหากไปมีเหตุเกิดแตกร้างไม่เป็นด้ามักก็กับดัก
ของผัว เป็นผู้หญิงเสียเปรียบ ท่านผิดก็อยู่ที่
จนเห็นว่าผัวเมียผูกสมัครรักใคร่กันดี แต่ผู้ใหญ่ใน
สังคมมักไม่รังเกียจจึงผิดผิด ท่านบอกให้ทราบ
ดังนี้ เมื่อแรกพระราชทานหญิงพร้อมเพราพรรณ
ข้าพเจ้าก็ออกผิดอยู่บ้าง ต่อเมื่อเห็นเจ้าจอมมารดา
กับทมิท่านอาร์รักใคร่ ทั้งโดยที่เป็นต้นิดาและเป็น
หลานย่าอย่างสนิทสนม และกรรมหลวงถึงหา กับ

หญิงพร้อมาก็ถูกอักษมาศยรักไกร์สนิท จึงเบาใจสัน
วิตก ไม่ต้องรอลงบีบเหมือนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

เมื่อล้มได้เจ้พระพุทธรเจ้าหลวงได้ตั้งจตุรทิศ เจ้า
จอมมารดาทัพทมอายุได้ ๕๓ ปี ถึงเวดานั้นพระโอรส
ธิดาของท่านตั้งพระองค์เป็นหลักฐานแล้วทั้ง ๓ พระ
องค์ ท่านสนห้วงโยกย้ายบำเพ็ญวัตรปฏิบัติหาความ
สุขตามสมควรแก่ฐานะของผู้มีบรรดาศักดิ์เมื่ออายุ
เข้าเขตต์เป็นคนแก่ชรา คือพึ่งเทศน์ ทำบุญ ให้ท่าน
และมีแปดกัณเฑาะว์ท่านอย่าง ๓ ที่ชอบไปเที่ยว
ตามหัวเมือง จึงเห็นว่าการเที่ยวนั้นจะเป็นความ
นิยมจิตใจมาตั้งแต่ตามแต่เดิมยังเป็นเจ้าจอม ดัง
กล่าวมาแล้ว การพึ่งเทศน์ ท่านชอบปฏิภาณของ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์) วัดบรมนิวาส เป็น
เหตุให้เกิดศรัทธาในพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ ความ
เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ถึงถือเป็นวิหาร
ธรรมของตัวท่านต่อมาจนตลอดชีวิต และชอบ

สร้างหนังสือเทศนาพรหมวิหาร ถวายไปตามวัด
สำหรับพระจะได้เทศน์สอนมหาชน หนังสือนี้ท่าน
สร้างคราวละหลาย ๆ จบ ครังสุดท้ายสร้างสำเร็จ
พอทันท่านได้จับมือ อุทิศเมื่อก่อนถึงอสัญกรรมไม่กี่
วันนัก ความเต็มใจที่กล่าวมาเป็นเหตุให้ท่านช่วย
ท่านบำรุงวัดบรมนิวาส กับ ทง พระสงฆ์ใน วัดนั้นยิ่ง
กว่าวัดอื่น ถึงสร้างกุฏิที่สำนักสำหรับเจ้าอาวาส
ถวายวัดบรมนิวาสหลัง ๓ ซานนามว่า “กุฏิปัทม
ราช” และได้สร้างกุฏิถวายวัดตามหัวเมือง มีหลาย
แห่ง นอกจากนั้นท่านชอบช่วยสังเคราะห์ ผู้ที่จะ
บวชเรียน บางรายเจ้านาคที่จะบวชอดีตชาติด้น
ท่านรับเป็นเจ้าภาพก็มีเนืองๆ และอุปการะต่อไปจน
ถึงตั้งอาหารบิณฑบาตเลี้ยงด้วย ทำบุญอย่างนี้
แทบทุกปี ทางฝ่ายฆราวาสนอกจากบริจาคทาน
สังเคราะห์คนที่ตกทุกข์ได้ยาก ท่านชอบเกอกุศลญาติ
และมิตรด้วยประการต่างๆ แม้จนผู้เป็นแขก เมื่อมี

ใครไปหาท่าน หรือแม้ข้าราชการที่มีกิจธุระไปเฝ้า
พระโอรส ของ ท่าน ๆ พบปะ ก็ ทักทายปราดัย แด่ดง
ไมตรีจิตต์โดยฐานที่เป็นผู้ใหญ่ แม้ใครไปไกล่เวลา
กินอาหารท่านก็ชอบหาอาหารเลี้ยง เพราะฉะนั้นคน
ทั้งหลายที่ได้รู้จักกับท่าน โดยเฉพาะพวกข้าราชการ
ทั้งหลายและพลเรือนจึงพากันเคารพนับถือ บางคน
ก็พาครอบครัวไปหาให้ท่านรู้จัก และเวลายามงานการ
อย่างใดที่วงศ์พร้อมใจกันไปช่วย ข้างฝ่ายตัวท่าน
ถ้าเขามีการงานก็ช่วยเหลือตอบแทนตามกำลัง ไม่
เอาเปรียบผู้อื่นแต่ฝ่ายเดียว ลักษณะการเลี้ยงของ
ท่านยังมีอีกอย่างหนึ่ง สำหรับญาติและมิตรที่เป็นเจ้า
นายหรือบุคคลสูงศักดิ์ เวลาเมื่อท่านคิดถึงคนไหน
เมื่อใด ก็มักทำของกินที่มีโอชารสดีเพราะสั่งสั่ง
ไปให้ ของกินที่ท่านชอบทำส่งไปนั้น จนมนต์สิบ
ฝีมือของท่านถึงเดื่องดื้อว่าไม่มีใครทำสู้ได้ ข้าพเจ้า
อาจรับรองว่าจริง ด้วยเคยได้กินเนื่องๆ

เรื่องที่เจ้าจอมมารดาทัตติมาชอบแปร่สถานที่ไป
เที่ยวตามหัวเมืองนั้น มีเหตุอย่าง ๓ นอกจากที่ท่าน
ชอบการเที่ยวเตร่มาแต่ยังเป็นเจ้าจอม คือเมื่อท่าน
แก่ตัวลง ถ้าอยู่แต่กับเรือนนานๆ ก็มีอาการคล้าย
กับจะเจ็บป่วย ถ้าได้แปร่สถานที่ไปพักผ่อนชั่วคราาก็
กลับฟื้นมีความสบาย เพราะเหตุนี้ เมื่อใดพระโอรส
ธิดา ทรงสังเกตเห็นว่า เจ้าจอมมารดามีอาการไม่
สบายเป็นปกติ แม้ตัวท่านยังมีได้ออกปาก ก็ชวน
ให้ท่านแปร่สถานที่ไปเที่ยวเตร่ และ ทรงชวนชวายจัด
หาพาหนะให้ท่านไป บางคราวพระโอรสธิดาก็เสด็จ
ไปด้วย บางคราวท่านก็ไปแต่กับหลานตามดำดอง
ของท่าน เพราะพวกข้าราชการตามหัวเมืองซึ่งเคา-
รพนับถือท่านมีมาก เขาจับอุปการะทุกหนแห่งไม่มี
ความลำบาก ท่านได้ไปเที่ยวถึงเมืองไทรโยคถึง ๔ ครั้ง
นอกจากนั้นก็ชอบเที่ยวแต่ในมณฑลอยุธยา กับที่ใน
แขวงจังหวัดราชบุรี แต่ชอบไปพักอยู่ที่บริเวณพระ

ราชวังบางปะอินมากกว่าแห่งอื่น เพราะไปมาง่าย
และท่านชอบไปทางเรือยิ่งกว่าไปทางบก ดัชนีการ
เที่ยวของท่านนั้น ถ้ามิใช่ทางไกล เช่นไปไทรโยค ถึง
ที่ไหนที่ท่านเห็นสบาย เช่นที่บางปะอิน ก็มักจะจอด
พักอยู่ที่นั่นนาน ๆ ดงเรือเล็กไปตามทุ่งเที่ยวเก็บผัก
น้ำต่าง ๆ หรือมิฉะนั้นก็เที่ยวซื้อหาเครื่องอาหาร
ตามบ้านราษฎรมาทำครัวเลี้ยงพวกบริวาร เวล
พักอยู่ใกล้วัดก็ชอบไปทำบุญและฟังเทศน์ ไม่ยอม
ให้ใครรับรองเป็นอย่างทางราชการ ถ้าว่าโดยย่อ
ก็ชอบเที่ยวอย่างคนแก่ แต่คงไปเที่ยวปีละหนหนึ่ง
หรือสองหนเป็นนิจ ทางฝ่ายชายทะเล ท่านก็ชอบ
ไปที่เมืองสมุทรปราการ และไปที่ตำบลหนองแก
ต่อหัวหินลงไปข้างใต้ ด้วยกรมหลวงสิงห์ ๑ มีสวน
และสร้างตำหนักที่พักไว้ที่นั่น ถึงฤดูร้อนท่านมัก
แปรสถานลงไปพักอยู่ที่หนองแกด้วยกันกับพระองค์
หญิงประเวศ ๑ และกรมหลวงสิงห์ ๑ คราวละนาน ๆ

แทบทุกปี แม้ที่สุดเมื่อพระองค์หญิงประเวศ ฯ กับ
กรมหลวงสิงหาเสด็จออกมาพักรักษาพระองค์อยู่ณ
เมืองบึง ทานคิดถึงกัยอมทนความลำบากที่ต้อง
มาทางไกลในรถไฟ อดูท่ามาเยี่ยมพระบิดาและ
พระโอรส เป็นครั้งแรกที่ท่านได้ออกนอกอาณาเขต
ประเทศสยาม เมื่ออายุใกล้จะถึง ๘๐ ปีอยู่แล้ว แต่
เมื่อก่อนเมืองบึงท่านก็ชอบ ชมว่าอากาศสบายดี
เคยพักอยู่ที่ตำหนักพระองค์หญิงประเวศ ฯ ถึง ๓
เดือน ตัวท่านเองก็ดำรายนามเป็นคู่ชดบาช
ตลอดเวลาที่มาอยู่นั้น

ครั้นถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ มีกิจธุระ
เกิดขึ้นทางกรุงเทพ ฯ ที่ท่านจำจะต้องไปจัดทำเอง
จึงกลับไปจากเมืองบึง เมื่อเสร็จธุระนั้นแล้วก็ถึง
มือเตรียมการจะทำบุญฉลองอายุของท่านครบ ๘๐ ปี
การนั้นท่านไม่พอใจจะทำที่ในกรุงเทพ ฯ ให้เอิกเกริก
แต่ก่อนมาท่านได้รับไว้กับพระพรหมนี้ (อ้วน) วัด

บรมนิเวศ ซึ่งเป็นเจ้าคณะสงฆ์มณฑลอุดรธานี ว่า
จะสร้างด้านกบิลด้านทิศใต้ในวัดสุทัศนเมืองอุบล
จึงปรารภว่าจะไปทำบุญฉลองอายุที่เมืองอุบล แต่
ยังไม่ทันถึงกำหนดงาน ท่านรู้สึกว่ามีอาการทุพ
พลภาพเกิดขึ้นในตัวของท่านยิ่งกว่าแต่ก่อน เกรง
ว่ากำลังจะทนลำบากไปรถไฟทางไกลไม่ไหวเสียแล้ว
ก็เลิกความคิดที่จะไปทำบุญฉลองอายุที่เมืองอุบล
เปลี่ยนเป็นบริจาคทรัพย์ตามจำนวนที่กระไว้ ขอให้
พระพรหมนั้นช่วยอำนวยความสะดวกของท่าน
ความทุพพลภาพที่ท่านรู้สึกความหนักหนาหน ^๕ ที่
จริงคือเริ่มโรคชราอันเป็นเหตุให้ท่านถึงอดสูกรรม
นั้นมาถึงตัว ท่านก็มีอาการป่วยลงในไม่ช้า หมอก็
รู้ว่ายากที่จะกลับฟื้นได้ แต่ท่านเจ้าจอมมารดา
ที่บิณฑบาตท่านใคร่จะแปรสถานที่จะไปรักษาตัวที่บางปะอิน
ผู้รักษาพยาบาลเห็นว่าโรคของท่านร้ายยิ่งกว่าป่วย
ครั้งก่อน ๆ เกรงว่าถ้าท่านแปรสถานจะเร่งให้โรค

กำเริบมา^{ขึ้น}จน แต่^{ขึ้น}ก็ตัดทันท่านไม่^{ขึ้น}ฟัง จะไปให้^{ขึ้น}ได้
ท่านได้^{ขึ้น}งเรือไปในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

พอพระองค์^{ขึ้น}หนี^{ขึ้น}ประเวศฯ แะกรมหลวงสัง^{ขึ้น}หว
ทรงทราบ^{ขึ้น}ก็รีบเสด็จ^{ขึ้น}จาก^{ขึ้น}บึง^{ขึ้น} เสด็จ^{ขึ้น}ตามไป^{ขึ้น}ที่
บางปะอินในวันที่ ๓๒ มีนาคม^{ขึ้น}นั้น พอไปถึง^{ขึ้น}พอ^{ขึ้น}ประจบ
กับอาการ^{ขึ้น}ท่านเกิด^{ขึ้น}มา^{ขึ้น}ได้^{ขึ้น}แล้ว ได้^{ขึ้น}ทรง^{ขึ้น}ทราบ^{ขึ้น}ตาม^{ขึ้น}ถึง^{ขึ้น}
การ^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}จะ^{ขึ้น}กลับ^{ขึ้น}กรุง^{ขึ้น}เทพฯ แต่^{ขึ้น}ท่านไม่^{ขึ้น}ยอม^{ขึ้น}กลับ^{ขึ้น} จึง^{ขึ้น}
ทรง^{ขึ้น}พระ^{ขึ้น}ดำ^{ขึ้น}ริว่า^{ขึ้น}ท่าน^{ขึ้น}กำ^{ขึ้น}ดั่ง^{ขึ้น}เบ^{ขึ้น}ิก^{ขึ้น}บาน^{ขึ้น}ใน^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}ท่าน^{ขึ้น}ได้^{ขึ้น}มา^{ขึ้น}
พัก^{ขึ้น}อยู่^{ขึ้น}บาง^{ขึ้น}ปะอิน ถ้า^{ขึ้น}จะ^{ขึ้น}เชิญ^{ขึ้น}ท่าน^{ขึ้น}กลับ^{ขึ้น} ท่าน^{ขึ้น}คง^{ขึ้น}จะ^{ขึ้น}โหม^{ขึ้น}
นัก^{ขึ้น}ซัด^{ขึ้น}แค้น^{ขึ้น}ก็^{ขึ้น}จะ^{ขึ้น}ยิ่ง^{ขึ้น}ซำ^{ขึ้น}ร้าย^{ขึ้น} กลาย^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}เพิ่ม^{ขึ้น}ความ^{ขึ้น}
ทุก^{ขึ้น}ข^{ขึ้น}เว^{ขึ้น}ทนา^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}มา^{ขึ้น}จน^{ขึ้น} ยอม^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}ท่าน^{ขึ้น}พัก^{ขึ้น}อยู่^{ขึ้น}บาง^{ขึ้น}ปะอิน^{ขึ้น}
ตาม^{ขึ้น}ความ^{ขึ้น}ประ^{ขึ้น}สงค์^{ขึ้น}คิด^{ขึ้น}กว่า^{ขึ้น} การ^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}ท่าน^{ขึ้น}ไป^{ขึ้น}ถึง^{ขึ้น}บาง^{ขึ้น}ปะอิน^{ขึ้น}
ท่าน^{ขึ้น}ชน^{ขึ้น}บาน^{ขึ้น}หาย^{ขึ้น}ก^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ก^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ม^{ขึ้น} ถึง^{ขึ้น}กับ^{ขึ้น}ดำ^{ขึ้น}มาร^{ขึ้น}ถ^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}ช^{ขึ้น}ระ^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ง^{ขึ้น}
การ^{ขึ้น}เด^{ขึ้น}ย^{ขึ้น}ง^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ญา^{ขึ้น}ติ^{ขึ้น}แะ^{ขึ้น}มิ^{ขึ้น}ตร^{ขึ้น}ซ^{ขึ้น}ง^{ขึ้น}ชน^{ขึ้น}ไป^{ขึ้น}เย^{ขึ้น}ยม^{ขึ้น}เย^{ขึ้น}อน^{ขึ้น}ได้^{ขึ้น} แต่^{ขึ้น}
อา^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}บ^{ขึ้น}วย^{ขึ้น}เม^{ขึ้น}็ด^{ขึ้น}เห^{ขึ้น}ม^{ขึ้น}ือ^{ขึ้น}น^{ขึ้น}ค^{ขึ้น}อย^{ขึ้น}ค^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}าย^{ขึ้น}จน^{ขึ้น} แต่^{ขึ้น}ไม่^{ขึ้น}ซำ^{ขึ้น}ก^{ขึ้น}
ถ^{ขึ้น}กลับ^{ขึ้น}ท^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ง^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}ถำ^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ับ^{ขึ้น}มา^{ขึ้น} ที่^{ขึ้น}ไป^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}ัก^{ขึ้น}ษา^{ขึ้น}ด^{ขึ้น}ว^{ขึ้น}อยู่^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}บาง^{ขึ้น}

ประอินได้ ๗๗ วัน ถึงวันอังคารที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ เวลา ๓๗ นาฬิกา กับ ๕ นาที เจ้าจอมมารดาทับทิมก็ถึงอสัญกรรม คำนวณอายุได้ ๘๒ ปี (หรือ ๘๓ ตามทางสุริยคติกาล) เชิญศพลงมายังวังกรมหลวงสิงห์ ฯ ในวันนั้น รุ่งขึ้นวันที่ ๒๕ ทำพิธีรดน้ำศพ ได้พระราชทานโกศประกอบทองไม้ดีบดองเป็นเกียรติยศพิเศษ นอกจากนั้นเครื่องศพเต็มมออย่างเจ้าจอมมารดาพระذنมเอก ตั้งศพประดิษฐานไว้บนตำหนักใหญ่ที่วังกรมหลวงสิงห์ ฯ จนกว่าจะถึงงานพระราชทานเพลิงตามประเพณี.

ในเรื่องประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิมมีความบางข้อ ซึ่งสมควรจะยกเป็นนิทศนอุทาหรณ์ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑) ท่านเป็นผู้ที่มีความอบรมและการศึกษาของชาววังอย่างแบบโบราณ ผู้หญิงที่ได้ศึกษาเช่นท่านยังเหลือน้อยตัวแล้ว ท่านผู้อ่านหนังสือบทเป็น

บุคคลชั้นหลัง แต่ได้รู้จักและเคยคุ้นกับเจ้าจอม
มารดาทัตติมมีมาก จะเห็นตัวอย่างได้ในอักษาคัย
และกิริยามารยาตรของเจ้าจอมมารดาทัตติม ว่า
การฝึกสอนที่ในพระบรมมหาราชวังตามแบบโบราณ
สามารถจะอบรมให้ได้ดีได้เพียงใด

๒) ในพระบาติกเล่าว่า มารดาเป็นครุคนแรก
ของบุตรและธิดา ความหมายว่าเมื่อบุตรธิดาเติบโต
ใหญ่ขึ้นจะดีหรือจะชั่ว มารดาย่อมมีส่วนรับผิดชอบ
ว่าเลี้ยงถูกต้องหรือไม่ดี ความรับผิดชอบข้อนี้เป็น
สามัญแก่ผู้เป็นมารดาทั่วไป เจ้าจอมมารดาทัตติม
มีพระเจ้าลูกเธอ ๓ พระองค์ ท่านอุ้มดัดน้อมอด่อม
เลี้ยงและระวังสั่งสอนมาแต่ยังทรงพระเยาว์จนทรง
พระเจริญ แต่คุณวิเศษของท่านในการเลี้ยงพระ
โอรสธิดา เพิ่งมาปรากฏแก่ตาคนทั้งหลายในสมัย
เมื่อท่านออกมาอยู่นอกวังกับพระโอรสทั้ง ๒ พระองค์
ว่าท่านประพฤติต่อพระโอรสธิดาน่าสรรเสริญ เช่น

ตอนแรกพระโอรสขึ้นวังใหม่ ท่านช่วยดูแลว่ากล่าว
การรววงทุกอย่าง แต่เมื่อพระโอรสมีชayaแล้ว
ท่านก็ตั้งตนถอนตัวค่อยสังการรววงให้พระโอรส
กับชayaช่วยกันปกครอง จนเห็นว่าสามารถจะปก
ครองได้เองแล้ว ท่านก็ปล่อยให้เป็นอิสระระ ดัง
พรรณนามาแล้วในเรื่องประวัติ ขอนควรนับว่าท่าน
เป็นตัวอย่างมารดาที่ดีด้วยอีกสถาน ๓

๓) การที่เจ้าจอมมารดาทับทิมได้เื่อมได้ในพรหม
วิหารธรรมสังวรความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบก-
ขา เป็นวิหารธรรมของท่านนี้ พิศวระห์ดูเหมือน
จะมีในอุปนิสัยของท่านมาแต่เดิม จึงปรากฏว่าเมื่อ
ท่านอยู่ในวังหามีใครเกลียดชังไม่ ครั้นออกมาอยู่
นอกวังมีโอกาได้ฟังพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ ก็เกิด
ศรัทธาได้เื่อมได้ในพระธรรมหมวดพรหมวิหาร จน
ถึงถือเป็นหลักในวัตรปฏิบัติของท่าน ขอนเองเป็น
เหตุให้มีคนเคารพนับถือท่านมากมาตลอดอายุ แม้

จนเมื่อถึงอดีตกรรมแล้ว ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ได้ยินว่า
มีคนกระดกถึงคุณและที่เคารพนับถือท่านพากันไป
ช่วยงานหน้าศพเป็นอันมาก ทั้งเมื่อทำบุญ ๗ วัน
๕๐ วัน และ ๓๐๐ วัน อันนี้เป็นผลของพรหมวิหาร
ที่ท่านตั้งจรรยาแต่หนหลัง ควรนับว่าท่านเป็นตอ
อย่างดีในธรรมจาวินด้วยอีกสถาน ๓

ต้นเรื่องประวัติเจ้าจอมมารดาทิพย์มณฑล
ที่ ๕ เพียงเท่านี้.

ด. ๖๖ ๖๖๖๖๖๖๖.

ทุกคะสอนบุตร

ขอแจ้งเรื่องเบื่องโโบราณิทานหลัง โดยคดี
ที่ได้รบสดับฟัง ตามก่าดังกถาวกถอนไว้อ่อนใจ
แต่แรกเริ่มเดิมทีมีบุรุษ ๗ รุกขยาจกจนพ้นนิตไธย
เต็มประดาแทบช้ำวบบรรดิไป ด้วยความไข้โรคา
มายาย ภรรยาหาแข่งก็แข่งขัด ดำพรตคับแค้น
แค้นบดี้ จะทำมาหากินก็ด้นที่ เพราะไม่มีเรี่ยว
แรงให้แพดงเพดัย ผลกรรมทำไว้แต่ปางหลัง จึง
เซซัดด้นเป็นคนเปดัย ประจวบกันทนตอทงผว
เมื่อย เบื่องอยเพดัยยับเยินจนเกินการ ทงต้องคนมี
บุตรสุดทริก เป่าฟุ่มพักเดียงมาน่าดั่งดาร์ จนพี่ชาย
ใหญ่กล้าปรีชาชาญ จะประมาณดูราวดักเก๊าปี แต่
น้องนุชสุดท้อยยังเด็กนัก อายุดักเจ็ดขวบประจวบที่
วันหนึ่งยาด้นชญาเป็นราตรี ดุริยคร์ดับเหลียมพระ

เมรุทร ผัวกับเมียคลาไคลเข้าไส้ยาดันต์ แด้วเอนอาคม
 เอียงประทัดงกับหมอน ถวิดหวาดวิญญาให้อาวรณ์
 สะทอนถอนทรวงเคঁร่ากำสรวดครวญ แด้วปรีักษากัน
 ตาม^๕เนอความทุกข์ ไม่มี^๕สุขยากแค้นแค้นกำสรวด
 ทง^๕เตนนบวันจะ^๕วิญจวน เข้าของห้วนหดเหียนจน
 เตียนตา จน^๕สุดสิ้น^๕แदैวจะ^๕ไต่^๕ไทไหน^๕เด้า ครวง^๕นเรา
 เห็น^๕ซัง^๕จะ^๕ดัง^๕ซาร์ คิด^๕คิด^๕ไป^๕อยู่^๕ไย^๕นะ^๕้อง^๕อา ^๕ดู้^๕กัม
 หน้า^๕ม้วย^๕ชนม์^๕ให้^๕พัน^๕ทุก^๕ซ อัน^๕พ้อง^๕ญา^๕ติ^๕กา^๕กั^๕หา^๕ไม^๕
 ระ^๕กำ^๕ใจ^๕เคื่อง^๕เซ็ญ^๕ไม^๕เป็น^๕สุข ^๕ทัง^๕โร^๕คร่ำ^๕ร่ำ^๕คา^๕ญ
 เป้า^๕ราน^๕รูก ^๕จะ^๕นัง^๕ดุก^๕เหล็^๕ด้อย^๕าก^๕ดำ^๕าก^๕กาย ^๕ผ้าย
 ทาร^๕ก^๕พ้อง^๕ทง^๕ด้อง^๕ศรี ^๕ครัน^๕รา^๕ต^๕ริ^๕ต^๕บ^๕ด^๕วง^๕อุ^๕ทัย^๕นาย
 เข้า^๕ท^๕น^๕อ^๕ร^๕อ^๕น^๕ใจ^๕ไม^๕ส^๕บาย ^๕ให้^๕ระ^๕กาย^๕คัน^๕ตัว^๕ท^๕ว^๕ทัง
 คน ^๕พัง^๕บิ^๕ดา^๕พา^๕ท^๕ถึง^๕ซ้อ^๕ทุก^๕ซ ^๕นิ^๕รา^๕ด^๕สุข^๕ส่า^๕ร^๕พั^๕ตร^๕จะ
 ซัด^๕น ^๕ด้อง^๕ด^๕ับ^๕ต^๕ร^๕บ^๕ค^๕ว^๕ม^๕ตาม^๕ยุ^๕บ^๕ด ^๕มี^๕กระ^๕ม^๕ด
 เบิก^๕บาน^๕ด้า^๕รา^๕ญ^๕ร^๕ม^๕ย์ ^๕ด้วย^๕หมา^๕ย^๕เม้น^๕ว^๕า^๕จะ^๕แทน^๕พระ
 คุณ^๕ด^๕น^๕อง ^๕แต่^๕ต^๕ริ^๕ก^๕ต^๕ร^๕อง^๕นั^๕ก^๕จำ^๕น^๕ง^๕ประ^๕ด^๕ง^๕ค^๕ด^๕ม ^๕จน

คึกคึกเดือนสว่างนำคางพรม ต้องทราวมชฌเจ้าก็
 หดับระยับไป พอแสงทองส่องผ่านอากาศ ภาณุมาศ
 เยื้องเยี่ยมเหยี่ยมไค่ต กุมารากุมารักค้ำใจ จึง
 คดาคิดเข้าไปหาบิดาพณ แด่กราบให้วืงวอน
 อ่อนดีโรคม แม้นมิโปรดดูยาจะอาสัญ จงเอ็นดู
 ลูกน้อยกตอยช้วน ด้วยหมายมั่นมุ่งมาตรไม่ขาด
 คิด จะขอให้บิดาพาไปขาย ไว้กับนายโคใดให้เป็น
 สิทธิ แม้นใดทรพยไธร์จสัสมอารมณ์คิด จะไธชอ
 เติงชีวิตไม่วายปราน.

ทั้งต้องคนพึ่งบุตรสุดสวาท ให้นาถนักรมาน่า
 ดั่งดาร์ จึงเออนอรรทด่าวแกดังแด่ดงการ เจ้า
 คิดอ่านยากเย็นไม่เห็นดี อันพ่อแม่เหมือนไม้ทเกด
 ฝัง บัดนี้ยังแต่จะตายไปเป็นผี เจ้าอยู่หลังตงหน้า
 หาทัด คงจะมีความส่วดีก่าจัตถ ซึ่งจะเอาเจ้าไป
 ขายไธเป็นชา เห็นจนจิตตบิตาทำไม่ได้ ถึงช้วนนั้น
 จะวายทำตายไป ไม่อาลัยนึกว่ากรรมก็ตามที.

ทั้งต้องบุตรฟังว่าน้ำตากก ให้หันออกแต่เงตต์
 กำถรดศรี จึงตอบว่าบิดามิปราณ อันชีวิตก็หมาย
 จะวายปราณ อยู่ไปโยมิได้เรื่องเบ็ดเตล็ดชาวสุก
 เหมือนทำทุกข์ให้บิดาน้ำดังลาร ละอันอันนวนอนว่า
 เป็นช้านาน แล้วกราบกรานแม่พ่อจะขอตา.

ทุกคตรับขวัญให้หวนหวาด ใจจะขาดด้วยว่า
 รักเป็นหนักหนา ดุซดซาบอาบไหदनัยนา กอดบุตรรา
 กรวญคร่ำแล้วรำพัน ว่าเจ้าแก้วแววตาบิดาเขย
 ไม่ควรเคยดูดยาจะอาสัญ เพราะพ่อคิดพิศมัยอาลัย
 ครัน มิให้ขวัญเนตรต้องระกำตรอม จะตกไปเป็น
 ทาต่อนานัก ที่ต้องพัศตรนิตรูปจะซบผอม เดี่ยวตาย
 เหนอนวดละของคงหมอมอม เจ้ายินยอมเห็นงามก็
 ตามใจ ที่บ้านโน้นเศรษฐีไม่มีบุตร ประเดริฐสุดใจ
 ดีจะมีไหน พ่อจะพาถูกน้อยกตอยฤทัย ไปขายไก่อเป็น
 ทาตราตรา จะสั่งความงามปลัดมอย่าดมหง จง
 จำงข้อคำที่ราว่า ด้วยมีกรรมจำพราจากบิดา

พ่ออุตุดำให้ตั้งวงน้องช่วยบ้องกัน แม่นกนิษฐิณิดพด^๕
 ช่วยตั้งด่อน อย่าแค้นก่อนเคื่องชุ่นทำหุ่นหัน ดูถนอม
 กัดอมเกลี้ยงค้อยเคียงกัน อย่าคุตั้นหยาบคายให้
 อายคน จะไปเป็นข้าไทยท่านใช้ด้อย ระวังคอยจัก
 แฉงทุกแห่งหน อย่าให้นายเห็นอยยากลำบากคน
 ตงกรรมตงงานการในเรือน ครนรุ่งแจ้งแจ้งอุทัย^๕
 เรอไทรตรวัด จงกวาดจัดอย่าให้ดักปรกเบือน ถ้า
 แม่นมีการกิจอย่าบิดเบือน ทำแซ่เขื่อนเชิงเฉยจะ
 เคยใจ อย่าคบเพื่อนเที่ยวไปให้ไกลบ้าน นวมีการ
 ชุกเขมเป็นโนน เรียกไม่ประกันจะเคื่องเครื่องชดใจ
 แม่นจะไปร่ำดาพูดจากัน อย่าใจดวนดวนตามไม่งาม
 งต อย่าคิดคดทุกจริตทำบิดมัน ของตั้งใดแม่นนาย
 มิให้มัน เจ้าอย่ากันเกียดไว้มันไม่ดี อย่าดักฉกปก
 ปิดทำมิดมั่น แม่นเขาเห็นแจ้งกระจัดจะมัดดี แด่ว
 มิหน้าข้าโพยต้องโบยดี ใครจะมีเวทนาเมตตาคัด
 ถึงเห็นของทงวางอยู่กลางบ้าน อย่าคิดอ่านแยบยด

เช่นคนชั่ว ทำเก็บได้ได้กตไม่พ้นตัว คงหมอง
 มัวเป็นทราคน ถ้านายรักจึงเคารพเข้าบนอบ จง
 รักตอบนานไปจะได้ผล แม้นนายซึ่งเจ้าอย่าตั้งต่อ
 ประจัญ ด้เยี่ยมตนรักนายอย่าหมายซึ่ง เทพยเจ้า
 เขาจะช่วยอวยสวัสดิ์ ท่านเคืองชดคดเมื่อทหลัง
 อย่างนี้ไถลใช้ด้อยคอยระวัง ดัดบั้งร้องเรียก
 ดำเหนียกนาม อนึ่งพวกข้าคนผู้ใหญ่ในเควรัฐ
 อย่าพาที่จ้วงจาบไปหยาบหยาม ดั่งวนกายหมาย
 เพียงแต่พองาม อย่าตามปามจ้วงเงินให้เกินดี เมื่อ
 ดั้นแสงดูริยาภาณุมาศ อย่าคดาคดาดเค็ดอนคดาย
 เกดงหน้ายหนี ไปชุกนอนก่อนนายนั้นไม่ดี ถ้า
 แม้นที่ท่านจะเรียกไม่วิว ครนรุ่งแจ้งแสงทองชน
 ด้องฟ้า อย่างทราเกยจครวณเป็นการชั่ว งาน
 ะไรที่ตอเป็นของตัว ดิให้ทว่าหาไว้ท่านาย แม้น
 ท่านคนชนเห็นเดรัจฉาเรจแล้ว จะมองแผ่วชนชม
 ด้วยสัหมมาย เห็นแขกมาเจ้าอย่าทำกรวดกราย จง

น้อมกายก้มกราบค้อยคตนาจร บนเสื่อตำคตนาจร
 ปุอย่าคตนาจร ขันร่วมฟูกร่วมเบาะแดเมาะหมอน หนึ่ง
 เมียท่านด้าวทราวมทั้งามงอน อย่าเวียนวอนพุดจา
 เป็นราคิน แม้นนายแห่งแกลงจิตคตนาจร คตนาจร ที่
 ตงใจอนุถกคตนาจร รักษาตัวพออย่ามัวคตนาจร
 อย่าเที่ยวหนีทานายชยายความ อย่าคบคนพุดพาด
 คตนาจร จะพาตัวบ้บระย้าด้วยคตนาจร อย่า
 ไปทำนอกตะเมตให้เกิดความ จนถูกตามคตนาจร
 คตนาจร อย่าเด่นบ้บเดียวชาจ่านำผ้า จะชยาย
 หน้าผัดเคืองเคืองคตนาจร แม้นคตนาจรคตนาจร
 ชยาย ก็วุ่นวายคตนาจรคตนาจร เทียวโกหกพกล
 ตมประดัมประดำน ดบคตนาจรเอาทุกอย่างวางจน
 เหลิง ทำเซเชือนเพื่อนพาให้ว้เวิง หนอยกเบ้งบีด
 เบ็ดเคตคตนาจร คนเช่นนี้แก้วตาอย่าคตนาจร จะเอาการ
 ช้างอะไรไม่ได้คตนาจร เห็นใครม้ชนคตนาจรคตนาจร
 ริม เฝ้าข่มขบขบคตนาจรคตนาจร หดคตนาจร เป็นทาด์ท่าน

หมั่นสมัครให้รักใคร่ ตรงข้อไหนห้ามปรามอย่า
 ตามดอง อย่าคบคิดผิดแยกแปลกกกระทรวง จง
 หนักหน่วงน้ำใจไว้ให้ตรง อันถ้อยเท็จทุรู้รุดทมิ์สา
 อย่าเอามาเกิดอันใดให้ขายหลง จะเคลือบแครง
 แหม่งกันเป็นมันคง ก็จงเดี่ยว่าพูดไม่มีจริง หนึ่ง
 บำเหน็จรางวัลท่านจะให้ แก่บ่าวไพร่ทั้งหลายเหล่า
 ชายหญิง อย่าทานทัตจิตใจให้ประวิง คอยนิ่ง ๆ
 อยู่อย่าว่าอิจฉาใคร อย่าดื้อฝืนกินสุรากันซาซัว
 มันพาตัวอปรีย์หาดีไม่ ถ้าเม้นคิดแฉกคิดระยำ
 ไป มีหาไม่ขึ้นแคะเทียวแคะเต็ม ยามมันเงียนมิใช่
 ชั่วจนตัวฉัน เก็บเขยนชั้นเอาไปขายชั้นด้ายเต็ม
 จะอดกตนั้นนยากถ้าปากเต็ม ดัญชาติฝืนทำเค็ม
 นเหลือแรง อันการเหต้ามามวกก็ชั่วช้า ชุมก
 พาวุ่นวายให้นายแหม่ง แม่นมันเมาเข้าเมื่อไรอย่า
 ได้แครง ก็ระเวงอยู่แต่ข้างจะเกิดความ อัน
 ภาษาพาเซอะให้เงอะเหงา เผ่าข้ามเซาการงานพาน

จะข้าม ข^๕เกยจ^๕เหลือเบ^๕ื่อใจ^๕ไม่ได้ความ ค^๕ชุ่มช่ำม
 เชื้อช่าน^๕ย่นตาป^๕ริอ ของเหล่าน^๕ไม้ดัด^๕งันดั่งชว จง
 เกิดยดก^๕ดวเจ้าอย่าก^๕ด^๕บไปนับถือ ที่ส่ง^๕ด^๕ยในวิญญา
 จงหา^๕รือ อย่าด^๕งค^๕ออยู่^๕ว่า^๕รู้^๕ทำ^๕ดู^๕เบา เห็นผู้ใดชา^๕ญ
 นดา^๕ดเป็นป^๕ราชน^๕ย์เป^๕ร^๕อง อย่าให้^๕เค^๕องช^๕ด^๕ในฤ^๕ท^๕ย
 เขา จงพา^๕กเพ^๕ียรผ^๕ก^๕ด^๕ม^๕คร^๕ให้^๕รัก^๕เรา จ^๕ึงค^๕อย
 เข้าไ^๕ถ่ถาม^๕ที่ค^๕วามดี ไ^๕ดยิน^๕คำ^๕ด^๕อน^๕ด^๕ง^๕อย่า^๕น^๕ง^๕เน^๕ย
 ทำ^๕ละ^๕เด^๕ยเผ^๕ด^๕อไ^๕ผ^๕ด^๕คร^๕วโดย^๕หน^๕ี้ แม^๕นหม^๕น^๕พ^๕ง^๕หม^๕น^๕จำ
 ที่^๕คำ^๕ดี ก็^๕จะ^๕ม^๕ค^๕วาม^๕สุ^๕ช^๕ส^๕ถา^๕ว^๕ร ถ้า^๕เว^๕ด^๕ธา^๕รา^๕ด^๕ร^๕ที่
 ด^๕ง^๕ด ไ^๕ดยิน^๕ส^๕ด^๕ว^๕คือ^๕ด^๕ุ่น^๕ช^๕จ^๕ก^๕เห^๕่า^๕ห^๕อน อย่าง^๕น^๕ง
 หว^๕ง^๕พ^๕ง^๕เด^๕น^๕เห^๕็น^๕เก^๕่น^๕อน จ^๕งผ^๕น^๕ผ^๕่อ^๕น^๕ด^๕ู^๕แ^๕ให้^๕แน^๕ใจ
 เก^๕ด^๕ือ^๕ก^๕ว^๕่า^๕มี^๕โจ^๕ร^๕จ^๕ู^๕เข้า^๕ด^๕ู่^๕บ้าน คง^๕ร^๕ำ^๕คา^๕ญ^๕ช^๕ุ่น^๕หม^๕อง^๕ไ^๕ม^๕
 ผ^๕อง^๕ได้ ท่าน^๕จะ^๕น^๕ึก^๕ก^๕ิน^๕แห^๕น^๕ง^๕ระ^๕เว^๕ง^๕ไป ว่า^๕ค^๕น^๕ใน^๕นี้^๕
 เป^๕็น^๕ด^๕ำ^๕ย^๕ช^๕ระ^๕น^๕ว^๕น^๕ำ จะ^๕ช^๕ู^๕เช^๕ญ^๕เ^๕ียน^๕ด^๕ือ^๕อ^๕ก^๕บ^๕บ^๕น แม^๕น^๕
 เหล^๕ือ^๕ท^๕น^๕ร^๕ับ^๕ตาม^๕เน^๕อ^๕ค^๕วาม^๕ข^๕ำ ค^๕อ^๕ง^๕ถู^๕ก^๕โ^๕ย^๕โ^๕ย^๕ไ^๕ม^๕
 น^๕ับ^๕ย^๕บ^๕ระ^๕ย^๕ำ ไ^๕ด้^๕ไ^๕ช^๕ำ^๕ด^๕ร^๕ว^๕น^๕ก^๕ร^๕าก^๕ด^๕ำ^๕บ^๕าก^๕พ^๕อ คร^๕น

จะหาเงินให้มีใช่ง่าย ต้องเดียนายหน้าปลักไปอีก
 ค่อ ทั้งนายใหม่ไม่ประมาณตลาดพอ ยังจะขอ
 เอาผู้ขายนายประกัน โอ้ตุ๊กเอ๋ยยามจนคนไม่นับ
 ใครจะรับยอมยืมยืมเข้าจัน อันเข้าซื้อชอขายนาย
 ประกัน มั่นยากครันวุ่นวายกันหลายคน ถ้าไปอยู่
 นายใหม่ปะไรร้าย ก็กดับกตายดาร์พัตรจะขัดคั้น
 เจ้าเงินเก่าเดาก็ไม่เมตตาตน จะเวียนวนหันไป
 ก็ไซ้ที่ ให้จันเจียนคิดคะนึ่งตะดังหลง ที่ดังดง
 เนื้อเห็นเด่นข้างนี้ นิดสัยนายนี้กหมายว่าเงินมี
 แม้นเต็มที่ได้ยดินบาทคาคดดินบน คนทุกวันใจจง
 ประสงค์ทรัพย์ ก็เร็วรับนำตำแหน่งที่แห่งหน ครัน
 พบตัวจับมาเข้าตาจน เงินดินบนเขาก็คิดท่วคณ ถ้า
 ตัวหนักดัดจับมิได้ ก็เป็นกรรมตามไปไม่เลื่อมศูนย์
 ถึงชาติหน้าเวรเต็มให้เพิ่มพูน จะอาตุรเต็มประดา
 ยิ่งกว่าน แม้นปะนายร้ายกาจทยาตยวด ถึง
 เข้มงวดสองราเจ้าอย่าหนี จงคิดว่าเวรของเรา

ดูดทณจนชั่วจะวางวาย อย่าคบคนชั่วช้าพาเข้า
 บ้าน จะเกิดการก่อยากนั้นหลาดหลาย จงใคร่
 ครอบงำตั้งวงหน้าใจนาย อย่าให้จิตต์คิดระคายด้วย
 ช้อใด หมั่นประกอบที่ท่านชอบอัธยาศัย อย่าขัด
 ข้นปากเบือนเขื่อนไถด ตัวเป็นข้าให้ตระหนักรู้จักใจ
 รักอย่างไรเราก็ทำตามวิญญา เมื่อนายเรียกเจ้า
 อย่าทำหน้าเงา จงรีบเร็วเร่งเร่งเข้าไปหา อย่าง
 เฉยเฉยเห็ดถึงระเซิงตา จะด่าว่าจงห้องไม่ต้องการ
 ถ้าท่านเรียกข้าไทยคนไหนแต่ แม้ว่าเขาอยู่ไกล
 มิได้ชาน จงเรียกต่อพอให้แจ้งแจ้งดงการ อย่า
 เกียจคร้านไซ้หุดไม่ดี ระวังงานเมื่อเพื่อนช่วยเตือน
 ตัก อย่าเยอเยกเยบคายแกดังหน้ายหน้า เห็น
 พลาดพดงตั้งด่อนกันตามที่ จังจะมีความสุขสนุก
 ดบาย อย่าถือว่าตัวใครๆ รักษา ใครชั่วช้าซึ่งใคร
 ตามใจหมาย แม้รักตัวรักเพื่อนให้เหมือนกาย ช้อ
 ระคายจึงจะน้อยคอยบรรเทา แม้ผู้ใดบาดหมางห่าง

กับนาย อย่าคิดหมายเข้าประจบคบกับเขา เกิดอก
 นายรักจะโกรธพิโรธเรา เป็นคนเนาใดชั่วตัว
 อปรีห์ อย่าเอาความข้างในไขข้างนอก ทำอันนอก
 แบบยดให้บับ สำหรับเรื่องเคืองใจฉันไม่ดี เป็น
 ดังทคนรังเกียจทั้งเกลียดชัง สัญชาติเช่นปากคัน
 อย่าคบหา มันจะพาหวัหกลให้ตกถึง เต้าเนื้อความ
 ดังใดออกให้ฟัง หน้อยก็ดังโด่งรู้ทุกผู้คน อย่า
 คบเพื่อนพาเที่ยวรดวงคนค้ำ จะก่อกรรมเกิดเชญ
 ไม่เป็นผล คนที่ซึ่งมันจะตอประจัญ พอดัมนตน
 ดงกตามมาต่อยดี ที่บางคนใจร้ายหมายพิฆาต ให้
 ชั่ววามม้วยมอดไปเมืองผี เพราะทงองอาจประมาท
 ที่ ต่อเหตุมัจจุรุดักดำนังกาย กาดังหนุ่มนถำพอง
 คนองนั้ ไม่ประจักษ์แจ้งกำหนดในกฎหมาย เอา
 แต่ตามใจตัวไม่กลัวอาย เจ้าอย่าหมายมุ่นหมกเข้า
 กักพาด จงเจียมตนอย่าระคนด้วยชอผิด จงเจียม
 จิตต์จำคำที่ว่าชาน อันการชวพายากดำมานาน

เร่งคิดอ่านผ่อนผันด้วยปัญญา เห็นนายทำความ
 ขาที่ดำดึก อย่าควรนึกหวังปองจะพองหา จะ
 เชิดช้อดข้อชั่วกัลปา เขาย่อมว่าเกเรเนรคุณ ไม่
 มีความกตัญญูตูปาทวี ดันดานทาด์ทรพดคนด่ถุด
 ดิมข้าวแดงแกงร้อนที่การุญ กัดบแทนคุณคิดด้าง
 เอาหางแทง ถึงยึดไปใครพบจะคบค้า ก็คงพา
 กันถวิดนักกินแห่ง ถึงรักใคร่ใจจะขาดต้องหวาด
 ระแวง เขาควรแคลงด้วยได้เห็นเป็นตำรา อัน
 เงินทองของนายที่ไ้ด้อย อย่าปองคอยคิดร้าย
 ทำขายหน้า ถ้าเราถ้อช้อดตั้มมีอชฌา คงเมตตา
 นานไปจะได้ดี ถึงเวลาย่ำไทยทั้งหลายเล่า เขา
 กินข้าวเจ้าอย่าเมียงเทยวเดียงหนี จงกินอยู่ดูให้
 เด็วจด้าเรัจที่ ขุระมีดังใดจะได้ทำ แม้นตะเคย
 เนยข้าวตรงอาหาร ขุก็มีการก็จะอดอยู่ยังคำ อัน
 การกินเร่งหาอุตุด้าห์ทำ ดูเวด้าเวดาอย่าให้เกิน
 ถ้าตามนายไปแห่งตำแหน่งไหน อย่าเดินไทด้า

หลังให้ห่างเหิน อย่าแข่งเคียงเรียงไหล่ไปจนเกิน
 จงดำเนินดูคำนวณพอควรการ ท่านใช้ให้ถือของ
 อย่าปองหลับ จะยากยับอันตรายหลายสถาน นว
 ประโจรใจฉกรรจ์อันชพาด มั่นคิดอ่านดอบดักยักเอา
 ไป ก็คงถูกใช้ค่าราคาของ ทั้งจะต้องรับอาญา
 ไม่ปราได้ย ทำให้ล้มหน้าหน้าดำแก่ใจ เขากำไร
 เฉียนเด่นเป็นมัจจำ บางทีนายหลายชนิดไม่คิด
 บาบ ทำยุ่งหยาบตีประเมินจนเกินกำ ทองกาไหล
 พัดไฟโตเป็นทองคำ ราคาต่ำเขากว่าราคาแพง
 เหมือนปลาดุกในน้ำที่เขาคู้ศูนย์ คงประมุขชนว่า
 ใหญ่อย่าได้แหง ที่นายต้มอย่าไม่ร้ายแรง คิด
 ระแวงเกรงกรรมทำแต่ตรง อันของใช้หยิบไปจาก
 ที่นี้ จงไว้ทั้งามปดมอย่าดื่มหลง หยิบตรงไหน
 ไว้ตรงนั้นไหมนคง อย่าเที่ยวดั่งเดือกชนพอพนมือ
 เห็นอะไรไว้ว่างขวางจังหวะ อย่าเคยละหลัดกับไม้
 จับถือ อย่าคิดว่าบวการว่าคาญมือ เป็นคนค้อ

ตั้งต้นนั้นไม่ควร ถ้าท่านตั้งถ้อยความตามประสงค์
 จงนั่งฟังคดีให้ถ้วน ครั้นสิ้นคำจำได้ใจประมวญ
 จึ่งค่อยดวนรับรื้อนจรครวโดย อย่าเดินพดางพุด
 พดางอย่างด้าย จะระคายราค้าหัดไม่ นิสสัย
 นายใช้เพื่อนเหมือนกับไฟ ที่จะไหม้แล้วก็เผาเอา
 จนเตียน ถึงเป็นญาติยากเย็นถึงเป็นข้า จงก้มหน้า
 อย่าได้คิดตะขิดตะเขวียน ได้เจียมจนทนลำบาก
 ต้องปากเพียร ไม่ควรเวียนหวังจิตต์คิดว่าวงศ์ อัน
 งามหุ่นโชนหนึ่งละครพ้ออัน อย่าอาวรณ์ชนเชิงตะเถึง
 หลง จะพาตัวชั่วช้าระยำลง ไครงวียงงเดียวที่
 ไม่ได้เคย การเหต่านตวนทเราเคยเห็น ถึงเขา
 เล่นอยู่ก็ชังจนงเคย ถ้าตั้งไหนไปนั้นมันจะเคย
 ได้ยินเอยเข้าจงอดสะกดใจ อันการเล่นไม่เห็นดี
 มีแต่ชั่ว บำหยัดตัวหักจิตต์คิดเสียใหม่ อย่า
 เติตเปิดเบิ่งกระเจิงไป จะมีภัยโทษทัณฑ์เป็น
 มั่นคง เมื่อคราวนายหมายมาตรร้องเรียกหา ไม่

เห็นหน้าพานพบดั่งประดิ่งค้ คงเคียดคุมข้อมัดหน้า
 จิตต์จ้ง นึกจำนงกตบมาจะด่าค้ อย่าดอยช่ายเข้า
 บ้านถ่ถานถิ่น เป็นมดทินอ้ประดักษณช้งค้กตค้
 เหมือนให้นายช่ายหน้าทงตาบ เห็นผิดท้อย่างทาดทำ
 อาจอง วิสัยช่าเปรียบกาดกตค้ ไม่ควรทำแหงน
 ชะเง้อเด่มอหงส์ ถังจะเป็นผู้ค้เก้าม้เฒ่าพงค์ ถ้า
 ยากตงจำเจียมเด้งยมกาย จะถ้อยอย่างผู้ค้ค้มชอบ
 ผิดระบอบอย่าให้เกินประเมินหมาย คนจะเยาะเย้ย
 ว่าเป็นหน้าอาย ทำวุ่นวายไปก็ช้อมกต้อชา ที่ไม่
 รุ้อย่าประกวตไปอวดรู้ จงนั้งอยู่ตามเช่นเป็นทาด่า
 แม้นนายถามความใดไฉนมา จะพูดจาอย่ากระซาก
 ดำรากแรง คอยบอกกถ่าวเด่ากันโดยฉันท้า ไว้
 อชฌาตังใจอย่าให้แหงน คู้ให้งามตามช้อคค้แต่ตง
 จงช้แจงให้ประจักษ์ทหนักเบา ถ้านายนั้งเจ้าอย่า
 หวงชนนียนหยด จะช้อชตเคื่องระคายด้วยอายเขา
 คงมีโทษแม่มั่นไม่บั้นเบา เพราะค้วเนาโคดช้วไม่

กัดเกรง อย่างนี้สูงให้นายอยู่ฝ่ายต่ำ ระวังทำ
 ผิดเพราะพอเหมาะเหมง แม้นไม้ดักก็อปรียอยู่เรา
 เอง ถ้ายำเกรงแล้วคงเป็นมรดก ถึงเวลายื่น
 ยำเมื่อคำพูดบ ดูให้จบเจนแจ้งทุกแห่งหน ประทุ
 บานที่ระหว่างหนทางคน อย่าเกียจถกหมั่นคิดให้
 ชิดชม ยามเมื่อเจ้าจะเข้านอนจงอ่อนเกศ เอา
 พระเศวตไกรชนได้ดม แล้วไหว้ทวเทวัญอันอุดม
 ทั้งอินทร์พรหมยมเรศเวสสุวรรณ อีกพระจอมจักร
 พงศ์องค์กษัตริย์ ด้วยสัตว์สัตว์ราชย์ไธลวรรณ ทรง
 พระเกียรติดีเรื่องเนื่องอนันต์ ทุกเขตต์ชั้นชั้นอม
 ภาวถวายกร ทั้งมารดาบิดวงศ์ทั้งรัก อีกครูพัก
 ขอบคำไต่รำดอน อนึ่งนายมีคุณอันสุนทร เพราะ
 ขาวแดงแกวร้อนได้กินมา อันเจ้าเงินเราจำเวญ
 อารมณร์รัก ท่านก็มักปราณไม้ดัก หากพดงพดาด
 ผิดลงคงเมตตา ถึงโกรธาเจ้าก็น้อยค่อยประทัง

การที่ออกบุญอุบาทว์ อย่างหมายมาตรชั้นขมนิยม
 หวัง เราซึ่งนายๆก็คิดมีจิตตังค์ แวดระวังอะไรน้อย
 คอยเอาที่ เหมือนเรื่องราวกล่าวไว้ผู้ใหญ่เก่า จะ
 แจงเจ้าพ้องทั้งสองศรี แต่ก่อนกาดนานมาว่ายัง
 มี กุดมพ์หนึ่งไซร์นายโคบาล ไซ้ให้เด็ก ๆ เด็กทั้ง
 สอง เป็นเจ้าของโคเลี้ยงเคียง ๆ บ้าน ตามถิ่น
 แถวทุ่งนาที่ทำการ ทุกวันวารมิได้เว้นเวลาดู
 ครนยามร้อนทึนกรในเวหน ทั้งสองคนตกเตือนว่า
 เพื่อนเอ๋ย เราหาที่อาศัยให้สะบาย เร็ว ๆ เหยย
 ด่วน ๆ ชวนกันมา บรรดุดุดันไทรไถดัดถึง ก็
 วางผังตรงเข้าเงาพฤษา จึงชวนกันนั่งบนตุ๊กตา
 แล้วเอามาตั้งวางไว้ต่างนาย ช้างเด็กดื้อมีใจผองได้
 ซื่อ ก็นับถอมนคงจำนงหมาย ดงไพร่กราบ
 นอบด้วยออบกาย นึกว่านายของตัวก็กลัวเกรง
 ฝ่ายเด็กร้ายทรชนเป็นคนโหด ทำพิโรธคำขรมเข้า
 ช่มเหง แล้วดัดคำเตะเข้าไม่ยำเียง ออกครนเครง

ชุมนุมดูน่วย ที่มันทำนั้นนายมิได้เห็น แต่หาก
 เป็นพยาบาลให้มาตรหมาย เพราะเหตุนี้ตลในน้ำใจ
 นาย เคืองระคายดำว้ไม่รวน ผิดแต่ชนิดหนึ่งก็เห็น
 เอาเป็นมาก ได้ความยากขึ้นแค้นแค้นกระเด็น พอ
 พลงพลาตดงลึกที่ก็ตรัน ดำรพนซังซิงยิ่งกว่าคน
 เด็กที่บ่นนายเควพแตะบ่นอบ ถึงผิดชอบหนัก
 หนาลึกห้าหน ไม่ค้ำดำว้ร้ายให้อายคน เดชะตน
 ถือนั่นกตัญญู เรวักทวน ๆ ก็จักรักถั่นอง ถ้า
 ซังทวน ๆ ก็ต้องเอาซังดี โบราณยอมว่าไว้ให้เป็น
 ครุ มิตรจิตต์แล้วกรัมิตรใจ ดังที่พ่อสอนเจ้า
 ดำเพาภาค ไม่สู้มากเห็ดอตำพอจำได้ ตั้งอารมณ์
 ก้มหน้าอุตดำห้ไป คงพนัยคดาดแคล้วไม่แผ้ว
 พาน ไปปดายมือก็จะถือได้ความสุข บรรเทาทุกข์
 บัรดีเปรมเกษมด้านต์ แต่ร่ำดังตูกยาอยู่ช้านาน
 จนลัริณานเดียวดับบรรพตา

ฝ่ายมารดรสอนตั้งข้างตูกหญิง ทุกดรรพดังขอ

คำที่ว่า ทัชแจ่งแจ่งจิตต์เก็ชิตา จะพรรณาตา
 ดากก็มากครัน สัตว์ใดจะใคร่พึงหวังประสงค์ จะจำ
 นงนี้กว่านิทราณ์ ว่ากต้าวกตอนด่อนฝ่ายชายเหมือน
 กัน ไม่ร่าพันช้างผู้หญิงสักสิ่งเคย ไซ้เกลียดกันฉัน
 ทาดอกหนาน้อง จะตรึกตรองเหลือถือว่าเฉย ด้วย
 ยาวเย็นเกินกำลังยังไม่เคย จึงภิเปรยย่นย่อแต่พอ
 งาม แม้นอยากแจ่งแห่งคตินารเรือง แม้นเอนเอนต้อง
 นวดตะไมจิงไถ่ถาม ยืมติชิตกฤษณาพวงงาม แถดง
 ความด่อนนุสนันต์สุดดี แม่หม้ายสอนธิดาอัชฌาจารย์
 ถ้าทำได้ชายรักเป็นศักดิ์ศรี ไม่เห็นห่างร้างอย่าให้
 ราคี อันไม่ตรมได้ขาดสวาทคง จงหมั่นอ่านหมั่นจำ
 คำลิต ให้งานจิตตั้งงามปดุมอย่าดื่มหลง จะเตือน
 ชือตือเต่าชาวอนงค์ สงวนองค์ตั้งใจระไวระวัง แม้น
 ทำดีดีไปให้ตลอด อย่าไปคอดกั๊วปดายเมื่อภายหลัง
 อันความผิดบีบดชอบเข้าครอบงำ ที่จงหวังจะเป็น
 คุณก็ศูนย์ไป ผู้เพียรพากายกเย็นเป็นไปก่อน คง

ภาว^๕รเบของหน้าอย่าส่งสัย ถ้าชิต^๕เชอท่านเห็นเนอ
 เห็นน้ำใจ จะรักใคร่ยิ่งกว่าเก่าเพราะเราคี^๕ แล้ว
 กถ้าว^๕เกลยงปลดอบบุตรสุดสวาท จงได้ยา^๕คั่นเกิด
 อย่ำหมอง^๕ทองดองศรี ค่อ^๕รุ่ง^๕ดาง^๕สว่างฟ้าในชาติ^๕รี
 จิง^๕ค้อย^๕ดีดา^๕ไปดังใจจง ต่าง^๕ก็^๕ม้อย^๕ผอย^๕หัด^๕บ^๕ระ^๕งับ^๕
 จิต^๕คี่ ด้วย^๕ส^๕ม^๕ค^๕ิต^๕ต^๕้อง^๕ตาม^๕ความ^๕ประ^๕ด^๕ง^๕ค^๕ จ^๕น^๕เด^๕ื่อ^๕น
 คับ^๕ด^๕ับ^๕ไม้^๕ก^๕รร^๕ไ^๕ด^๕ย^๕ด^๕ง ด^๕ุ^๕ริ^๕ย^๕ง^๕เย^๕ียม^๕ย^๕อด^๕ย^๕ุ^๕ค^๕น^๕ห^๕ร ทั้ง^๕
 ด^๕อง^๕ค^๕น^๕พ^๕น^๕ก^๕าย^๕เด^๕ีย^๕ด^๕าย^๕บ^๕ุ^๕ต^๕ร ให้^๕แ^๕่น^๕ส^๕ุ^๕ค^๕ไ^๕ก^๕ท^๕ร^๕ว^๕ง
 ด^๕ว^๕ง^๕ล^๕ม^๕ร โอ^๕ย^๕ุ่น^๕เร^๕ื่อ^๕น^๕เพ^๕ื่อ^๕น^๕ย^๕าก^๕เจ้า^๕จ^๕าก^๕จ^๕ร ทั้ง^๕บ^๕ิ^๕ด^๕ร
 ม^๕า^๕ร^๕ด^๕า^๕จะ^๕อา^๕ด^๕ู^๕ร เคย^๕เห็น^๕เจ้า^๕เข้า^๕เ^๕็น^๕ไม^๕เ^๕็น^๕ว^๕าง ค^๕็^๕้อง^๕
 ร^๕อย^๕ร^๕้าง^๕ร^๕แ^๕ม^๕ด^๕ว^๕าท^๕ให้^๕ชา^๕ด^๕ค^๕ัน^๕ย^๕ จะ^๕ร^๕่ำ^๕ร^๕ั^๕น^๕ห^๕ื่อ^๕น
 ห^๕น^๕ง^๕น^๕อน^๕ใน^๕ก^๕อง^๕ก^๕ุ^๕ณ^๕ท^๕ ค^๕็^๕ง^๕ค^๕ั^๕เ^๕พ^๕ุ^๕ด^๕ไ^๕ศ^๕ก^๕ร^๕่ำ^๕ระ^๕ก^๕ำ^๕ค^๕ร^๕ว^๕ญ^๕
 จ^๕ะ^๕มี^๕ด^๕ูก^๕ ๆ รัก^๕ก^๕็^๕จ^๕าก^๕อ^๕ก แ^๕่น^๕ว^๕ิ^๕ด^๕ก^๕เ^๕็ม^๕ใน^๕ฤ^๕ท^๕ย^๕ห^๕ว^๕ด
 น^๕ี^๕เ^๕็น^๕เว^๕ร^๕เว^๕ร^๕า^๕มา^๕ป^๕ระ^๕ม^๕ว^๕ด ให้^๕ค^๕ร^๕่ำ^๕ค^๕ร^๕ว^๕ญ^๕ค^๕ับ^๕ค^๕ั^๕น^๕
 แ^๕่น^๕ท^๕ว^๕

ฝ่ายบุตรวากับชิตาดัดดับเหตุ จึงก้มเกล้าตบประณต

บทศรี แล้วยกถ้ำความห้ามชนกชนนี อย่าไค้กัพัน
 ผูกถึงดูญา ไซ้ว่าไปแล้วจะตายทำดาบดับ คงได้
 กลับคืนหลังยังเคหา จะไค้กไปบ่่วยการนานเวลา
 ขอเชิญพาดูกน้อยควรโดยจร อย่าหมายมันหวน
 จิตต์คิดถวิล ถูกจำได้ด้รัจันทุกดังด่อน จะทำ
 ตามวาจาไม้อาวรณ์ แดะจะร่อนควรรับดีดาคดา
 ครันบุตรเคื้อนเคื้อนคดาบค้อยวายเคื้อร่า จึงรับเร้า
 เร็วออกนอกเคหา ถือไม้เท้าก้าวเดินดำเนินมา ใน
 อูราร่อนเรึงดังเพลิงถน ก่าด้รคพดางทางถนถันถัน
 ให้ ชดโนยหนองพรวังน้ำฝน ดังดาร์กุมารน้อยกลอย
 กมด จะต้องทนเวทนาเป็นข้าไทย แด่นคหนึ่งพอมมาถึง
 บ้านเคื้อษฐี จึงพาที่ไถ่ถามตามดังดัย ท่านอยู่เรือน
 หรือไปหนตำบลใด จงแจ้งใจให้ตระหนักประจักษ์
 ความ ฝ่ายผู้คนหญิงชายทั้งหลายถัน ครันไค้ยิน
 สุนทรทวอนถาม จึงบอกถ้ำวเด้าแถดงแถดงความ
 ให้รู้ตามข้อประสงค์จำนงมา ว่าเดื้อยวันท่านนั่งอยู่

หดงนอก ที่เคยออกแขกไปไทยมาหา ลุงชู่ระเรื่อง
 ไรงงไค่คดา เขากิจจา^๕นไปแจ้งอย่าแคงใจ ทุก-
 คตะพังเดี^๕จดำ^๕เรี^๕จเรี^๕ง ค้อย^๕ย่างเย^๕องดี^๕ดา^๕ธ^๕ณา
 คร์ย เห็นเค^๕รช^๕ฐ^๕ร^๕ก^๕ม^๕กร^๕น^๕ค^๕ดา^๕น^๕เข้า^๕ไป ไม่ไ^๕ด^๕ไ^๕ด^๕
 หนึ่ง^๕อยู่^๕ค^๕พ^๕อ^๕ดี^๕ คร^๕น^๕เค^๕รช^๕ฐ^๕ร^๕ณ^๕ี^๕ณ^๕ี^๕แบ^๕ร^๕แ^๕มา^๕ปะ^๕ ทุก^๕ค^๕ตะ^๕ก็^๕
 ประ^๕ณ^๕ค^๕บ^๕ท^๕ค^๕รี^๕ แ^๕ด^๕ว^๕แ^๕ด^๕ว^๕ค^๕ว^๕า^๕ย^๕าก^๕ค^๕ัน^๕แ^๕ด^๕น^๕ท^๕ว^๕ี^๕ เห็น^๕
 เต^๕ม^๕ที่^๕เท^๕บ^๕ป^๕ด^๕ง^๕ช^๕ว^๕ง^๕ว^๕าย^๕ บุ^๕ค^๕ร^๕ท^๕ง^๕ด^๕อ^๕ง^๕ห^๕มา^๕ย^๕ด^๕น^๕อ^๕
 พระ^๕ค^๕ณ^๕ชา^๕ แ^๕ว^๕อ^๕น^๕ไ^๕ว^๕ไ^๕ห^๕า^๕เอ^๕า^๕มา^๕ชา^๕ย^๕ ยัง^๕
 เต^๕ก^๕น^๕ก^๕จ^๕ริง^๕ ๆ^๕ ท^๕ง^๕ห^๕ม^๕ิง^๕ชา^๕ย^๕ ด^๕ุ^๕ด^๕เ^๕ย^๕ค^๕า^๕ย^๕แ^๕ด^๕ว^๕า^๕กร^๕ร^๕ม^๕
 ก^๕ี^๕จ^๕ำ^๕ป^๕เ^๕น^๕ ข^๕อ^๕พ^๕ัง^๕บ^๕ุ^๕ญ^๕เจ^๕ำ^๕ป^๕ระ^๕ค^๕ณ^๕จ^๕ง^๕ช^๕ว^๕ง^๕ว^๕าย^๕ ได้^๕ไป^๕ร^๕ด^๕
 ค^๕ว^๕ย^๕เพ^๕ร^๕า^๕ะ^๕ม^๕ำ^๕ม^๕ำ^๕ท^๕ะ^๕จะ^๕เ^๕็น^๕ ค^๕ัง^๕ร^๕ม^๕โ^๕ฬ^๕ี^๕พ^๕ุ^๕ม^๕ไ^๕ห^๕ญ^๕ำ^๕ค^๕ย^๕
 เ^๕็น^๕ จ^๕ะ^๕ข^๕อ^๕ป^๕เ^๕น^๕ชา^๕ไ^๕ท^๕ย^๕ไ^๕น^๕ช^๕ด^๕ี^๕ ค^๕ว^๕ย^๕เ^๕็น^๕ไ^๕จ^๕ไ^๕ด^๕เ^๕า^๕
 ป^๕ร^๕า^๕ณ^๕ี^๕ด^๕ค^๕ว^๕ ได้^๕ม^๕น^๕ด^๕ด^๕ม^๕ุง^๕มา^๕ป^๕เ^๕น^๕ท^๕า^๕ดี^๕ จ^๕ะ^๕อยู่^๕ค^๕ว^๕ย^๕
 จ^๕น^๕ท^๕า^๕ด^๕า^๕ย^๕ว^๕าย^๕ช^๕ว^๕ี^๕ ไม่^๕ห^๕น^๕ำ^๕ย^๕ห^๕น^๕ี^๕เบ^๕เ^๕น^๕บ^๕า^๕ก^๕ไป^๕จ^๕า^๕ก^๕เ^๕ย^๕
 ผ^๕ำ^๕ย^๕เค^๕ร^๕ช^๕ฐ^๕ร^๕ย^๕ิน^๕ด^๕ี^๕ได้^๕พ^๕ัง^๕ว^๕า^๕ ให้^๕เ^๕ม^๕ค^๕ด^๕า^๕น^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ว^๕ำ^๕เ^๕ด^๕ย^๕
 จ^๕ึง^๕ค^๕อ^๕บ^๕ว^๕ำ^๕ท^๕ำ^๕น^๕อ^๕ย^๕ำ^๕ว^๕ิ^๕ค^๕ก^๕เ^๕ย^๕ ด^๕อ^๕ง^๕ท^๕ร^๕ำ^๕ม^๕เช^๕ย^๕เ^๕็น^๕เร^๕า^๕จะ^๕

เขาได้ อันเงินทองเท่าไรใจประสงค์ ตามจํานง
 นึกมาซ้ำจะให้ แล้วถูกเดินเยื้องย่องเข้าห้องใน
 หยิบกุญแจมาไขกำปั่นพด้น จึงตักเอาเงินตราออก
 มาให้ จงเขาไปกินก่อนสักค่อนชั้น ทุกคตะนอบ
 นบอภิวันท์ รับเอาชั้นเงินมาน้ำตานอง คิดถึง
 ถูกสายใจจะไถ่สอก ความวิตกเหลือต้นยิ่งหม่น
 หมอง โอ้สงสารทราวมสงวนนวดตะของ เจ้าจะ
 ต้องตกยากต่ำมากครั้น แล้วฝากฝังดูน้้อยกถ้อย
 สวาท แม้นพลังพิสดาปราณี่กะด้นั้น ถ้าผิดถึง
 จงโปรดที่โทษทัณฑ์ แต่พอบรรเทาบ้างด้วยยังเยาว์
 สาระพันอันใดไม่ประจักษ์ เพราะเด็กนักความคิด
 คิดจะเขลา คุณสอนสั่งถึงไรถ้าใจเบา จงตักเอา
 ำให้รู้สึกสำนึกตัว กำถังเด่นมักตะเลิงกระเจิงกระจะ
 ขยับปด้อยปดะไปส่มาที่การชั่ว แม้นเลี้ยงหลบ
 หลีกถ้ไม่ม็กถัว จึงจับตัวเอามามัดขั้ดให้พอ เมื่อ
 อยู่ด้วยซ้ำเจ้านเฝ้าสอน ก็โอนอ่อนอุตล้าห์จำทุก

คำขอ เห็นว่านอนหลับง่ายดอกใจคอ มาใกล้
 พอกผิวเกลือกจะกตัญถาย ถ้าแข็งขึ้นตั้งคชถือ
 มานะ อย่าเดชะคุณช่วยคตให้หาย มัน
 ชั่วช้าขายผ้าชู้หน้า ได้ฮับฮายเขียนขบอย่านับ
 เดย แต่วินม้างดั่งดาร์กุมารน้อย เจ้าจคงอยอัย
 กับท่านเกิดลูกเอ๋ย แม่นม้งานการใดที่ไม่เคย จึง
 เชนยไต่ถามตามสงกา เวณนี้สุริยฉายก็บ่ายคด้อย
 อย่าเศร้ารำธ้อยทรวงสดดกำธรรหา สติเกิดหัวพ้อ
 จะขอตา แลวไค้กาออกบุตรสุดชาติย์ กุมารากุมาร
 ึ่งพี่น้อง สุธนองไหลดันไม่ทนได้ กตัญถา
 กตัญขึ้นชมอารมณ์ไว้ จึงแจ้งใจอนว่าบิดาพลัน
 ตรงดูยาพี่น้องทั้งสองนี้ อย่าได้มีห่วงใยให้กระเด็น
 ึ่งเป็นข้ากว่าจะตายวายชีวัน ไม่ไผ่ฝันชั่วช้าทราค
 ธิญมิดาคดาไค้ดกตัญไปบ้าน อย่าเนิ่นนานจนดับ
 ฮับแสงศรี จะมีดคำคตฟ้าในราตรี จรดให้ถือ
 ยากดำบากกาย ทางก็เปดยวเดินเดยวตันโดยเด่น

ใครรู้เห็นมันจะรีบเอาหนีหาย ทั้งคัด้อยทุบทำระกำ
กาย ตะวันฉายแด่บิดาอย่าช้าที่

ดัดบับสารปานสายสนี่ฟาด จำนิราสต้องรามารศรี
จึงอวยพรให้พิพัฒน์สวัสดิ์ จำเรณูศรีเบื่องหน้า
สถาวร จงอยู่ดีกินดีอย่ามีทุกข์. เกษมสุขภิณโณ
สโมสร์ พ่อจะตาทราวมไยครรรโดยจร รวิรวเย็นควร
จวนเวลา แด่กราบไหว้เศรษฐีอันมีศักดิ์ ก็บาย
พัศตรคืนหลังยังเคหา ดำเนินพดางทางถวิลจินตนา
พระสุริยาไทรตรวิศค์ดงค์ ข้างยายเมี่ยงอยู่คนเดียว
ยังเปื่อยเป่งเป่า ให้วังเหงาคิดคะนึ่งตะดังหลง
แต่ถูกรักจากไปใจพะวง น้ำตาตงไห้หนองดัง
ทองธาร พอเหลือบแดเห็นท่านตาเข้ามาถึง
ยังรำพึงร่อนเร่ดังเพลิงผดามญ เพียงทรวงแยก
แตกกระจายทำลายดาญ แด่กราบกรานไต่ถาม
ตามดงกา อันถูกรักทงคู่ไปอยู่ไหน เจ้าจึงไม่
คืนหลังยังเคหา หรืออยู่ด้วยเศรษฐีมีได้มา ขอ

เชิญแจ้งกิจจาให้เมียฟัง ทุกคตะจึงแสดงแถลงเจ้า
 ไปโดยเค้ามุตค้นแต่หนหลัง ดังจะมอดม้วยมุต
 ตู้ดขี้วัง ด้วยกำดั่งโคกแด่นแน่นอุรา ข้างบิทร
 ข้อนทรวงระอื้นให้ ความอาลัยแต่ดินถวิลหา โอ
 ยามนี้ดวงใจเคยไผ่ยา แลวอนว่ารบเร้าเด่านิยาย
 ข้างมารดาว่าโอเจ้าดวงจิตต์ เคยชมชิดเข้าเย็นไม่
 เห็นหาย แต่หนีบปีเดือนจะเค็ดือนคดาบ แด่น
 เดียดายดวงสวาทนิราศรัก ไปอยู่ด้วยมุตนายท่านไช
 ชิต จะชอบผิดเป็นไฉนไม่ประจักษ์ ใครจะช่วย
 ดั่งสอนยังอ่อนนั้ก แม่พระวักพระนอยไม่รู้วาย ถึงจะ
 ได้เงินทองดั่งสองตาก ก็ไม่อย่ากขึ้นชมนิยมหมาย
 แม้นห้ามปรามงามปลดอดจะรอดวาย จึงต้องขาย
 ลูกยาเป็นข้าไทย ทั้งผิวเมียครวญคร่ำเฝ้าร่ำร้อง
 นาคานองซึมโทรมชะโงมไหลด แต่กั้นกตัดอดอัน
 ให้ตันใจ เหลืออาลัยชวนชบสัดบดง พระพายพา
 กดินบุบผากระพือหอม ดอกพะยอมโยทกามหาหงส์

เรือนหวดหวดกตบตระหัดบดง น้ำค้างตงชุ่มชื้น
 ค่อย^๕พ่นกาย กัดบิ^๕ว่าดัก^๕ตริก^๕ตรอง^๕นง^๕นา^๕เน^๕ตร
 ความ^๕เทวด^๕ศา^๕ตุ^๕ร^๕ไม่^๕ค^๕ุณ^๕ย^๕ห^๕าย จน^๕แจ่ม^๕แจ้^๕ง^๕แสง^๕ทอง
 ประ^๕เท^๕ือง^๕พร^๕าย มี^๕ได้^๕ว^๕าย^๕พ^๕ัน^๕ผ^๕ก^๕ต^๕ร^๕ง^๕ด^๕ก^๕ย^๕า.

จะ^๕ก^๕ด^๕บ^๕ก^๕ด^๕าว^๕พ^๕ัน^๕อง^๕ส^๕อง^๕ส^๕ม^๕ร คร^๕น^๕บ^๕ิ^๕ด^๕ร^๕ค^๕ัน^๕ห^๕ง^๕ย^๕ัง
 เ^๕เค^๕หา ไม่^๕ด^๕ิม^๕ค^๕ำ^๕ร^๕ำ^๕ด^๕อน^๕แต่^๕ก^๕อน^๕มา ต^๕ู^๕อ^๕ุด^๕ด^๕ำ^๕ห^๕ี^๕เพ^๕ีย^๕ร^๕พ^๕าก
 ไ^๕ด^๕ีย^๕าก^๕เ^๕ย^๕็น ค^๕ิ^๕ด^๕ว^๕ำ^๕ด^๕ว^๕ก^๕ิ^๕ด^๕มา^๕เป็น^๕ข^๕ำ^๕ท^๕ำ^๕น ต^๕อ^๕ง^๕ท^๕ำ^๕ก^๕าร
 ค^๕ับ^๕ค^๕เ^๕น^๕ถึง^๕แ^๕ด^๕น^๕เช^๕ง^๕ อ^๕ัน^๕ชา^๕ต^๕น^๕มี^๕ก^๕ร^๕ร^๕ม^๕ก^๕ั^๕จ^๕ำ^๕เป็น^๕ ไม่
 ห^๕ด^๕ัก^๕เ^๕ด^๕น^๕ห^๕ด^๕บ^๕ไ^๕ไป^๕ให้^๕ไ^๕ก^๕ด^๕น^๕าย เ^๕ำ^๕มา^๕น^๕ัง^๕ต^๕ง^๕ใจ^๕อยู่^๕ใช้
 ส^๕ร^๕อย ระ^๕ว^๕ัง^๕ค^๕อย^๕ท^๕ุก^๕ย^๕ำ^๕ง^๕ไม่^๕ห^๕ำ^๕ง^๕ห^๕าย มี^๕ให้^๕ส^๕อง
 เ^๕ศ^๕ร^๕ษ^๕ฐ^๕ี^๕มี^๕ระ^๕ค^๕าย ร^๕ัก^๕ษ^๕า^๕ก^๕าย^๕เก^๕ร^๕ง^๕ผ^๕ิ^๕ด^๕จะ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ด^๕ว^๕ เ^๕ำ
 ก^๕ต^๕าง^๕ค^๕ัน^๕เป็น^๕ก^๕ต^๕าง^๕ว^๕ัน^๕ช^๕ย^๕ัน^๕ห^๕ด^๕ือ ไม่^๕เ^๕ำ^๕เ^๕ื่อ^๕เ^๕อบ^๕อ^๕ิง
 ที่^๕ด^๕ัง^๕ช^๕ว^๕ ด^๕ัง^๕ว^๕น^๕ค^๕น^๕ท^๕น^๕ด^๕ำ^๕บ^๕าก^๕ด^๕ู่^๕ฟ^๕าก^๕ด^๕ว^๕ รั^๕จ^๕ัก^๕ก^๕ด^๕ว^๕
 ค^๕ว^๕าม^๕อ^๕าย^๕อ^๕ัน^๕ร^๕ำ^๕ย^๕แ^๕ง แต่^๕บ^๕ร^๕ร^๕ด^๕า^๕ข^๕ำ^๕ไ^๕ท^๕ย^๕ที่^๕ไ^๕น^๕น^๕ ก^๕
 ช^๕ว^๕น^๕ก^๕ัน^๕ร^๕ัก^๕ไ^๕ร^๕มี^๕ไ^๕ด^๕เ^๕า^๕ง มี^๕ก^๕ด^๕ว^๕ย^๕อ^๕้อย^๕ห^๕ร^๕ือ^๕ข^๕น^๕ม
 แ^๕ด^๕ะ^๕ค^๕ัม^๕แ^๕ง ก^๕ั^๕บ^๕ัน^๕แ^๕บ^๕่ง^๕ให้^๕พ^๕ัน^๕อง^๕ส^๕อง^๕ก^๕ุม^๕าร เ^๕ำ

ชมเชยชอบชิดนิตถนมน นิกนิยมจวจิตต์คิดต้งดาร์
 แต่ต้องเป็นทาดำมาช้านาน จะประมาณมาได้สัก
 ดิบปี ด้วยเดชะกตัญญูช่วยชูชัก ให้นายรักพี่น้อง
 ทั้งสองศรี ไม่ชิงโกรธโกรธาเป็นรำเค้ เพราะความ
 ต้มมากมายหลายประการ ตัณมอมกต้อมเกดยงเดียง
 เจ้าไว้ แล้วยังใจต้งด่อนท้ออ่อนหวาน ตรงข้อไหน
 เห็นยังไม่ชำนาญ ก็แจ้งการโดยดัมเมตตา จะให้
 ของสิ่งใดก็ให้มาก พออ้อมปากอ้อมท้องไม่ต้องหา ทั้ง
 ผัวผอนดีดีมีราคา จัดเอามาให้ดำหรับประดับกาย
 อันผู้คนในตำบลจังหวัดบ้าน ต้องกุมารได้กำกับ
 บังคับหมาย ข้างพี่ว่ากล่าวแต่ผู้ชาย กนิษฐา
 ว่าฝ่ายข้างนารี ทุกเช้าคนแก่เฒ่าแตะด่าวหนุ่ม มิ
 ได้คุมเคื่องข้องให้หมองศรี ถึงจะผิตปีดปกยกแต่ดี
 ย่อมเป็นที่สรรเสริญจำเวิญชม อันเศรษฐีนั้นไม่มี
 ขิดาบุตร ก็เด่นดุดเด่นห้ปองทั้งสองดม สวาทหวัง
 ดังจะกดินขึ้นอารมณ์ นิกนิยมยังกำเนิดเกิดในครรภ์

ทุกเย็นเข้าเซยชมภิรมย์รัก ถนอมนักเฝ้าผดุงบำรุง
 ขวัญ เป็นศรีเรือนมั่นเหมือนดวงจันทร์ ก็หมายมั่น
 จะให้ดับสกุไป ครันอยู่มาเนิ่นนานประมาณห้า
 เมื่อเศรษฐีต้องราจะทักษิ ชะราโรครังรุมก่ดุมฤทัย
 ให้เจ็บไขษุณในวินยา เจ้าพี่น้องเข้าประคอง
 อยู่เคียงข้าง ไม่ได้อมสรวังโสกแดนเด่นหา แด้ว
 วอนให้เลิฟโอชโภชนา เฝ้าฝนยากอยนั้ระวังระไว
 อันโรคามิได้คลายวายเทวศ จึงตั้งสอนดวงเนตร
 พิศมัย ซึ่งสมบัติวัดตาแต่เข้าไทย พ่อมอบให้กับเจ้า
 ทงเหยาเรือน อีกช่างมาโคกระบิอีกดีดอเดื่อง ใน
 บ้านเมืองทุกเศรษฐีไม่มีเหมือน เจ้าจงฟังดังจิตต์
 อย่าบิดเบือน จะตกเตื่อนขวัญเข้าดำเพาพาด อย่า
 ประมาทวินยารักษาศักดิ์ ให้ล้มพักตร์พี่น้องครอง
 ดถาน ประกอบด้วยแก้วแหวนเด่นศฤงคาร โดย
 บุราณเศรษฐีที่มีมา อันพ่อแม่แก่ชะราหนักหนาแล้ว
 จะคลาดแคล้วซึ่งวังคงสังขาร ตามกุศตผลกรรมได้

ทำมา จะขอดาโนมตรอยู่จึ่งดี ตั้งดำเร้วเร้วจ้งรพ
 ก็หัดบั้นเตร จิตต์ประเวศคู่ฟ้าในราชย์ มีวิมาน
 สูงสุดคุษดี ก็เปรมปรีดิ์สุดสมภิรมยา ฝ่ายเชษฐา
 กับกนิษฐาพิศวาส ใจจะขาดตาลดินถวิลหา เห็น
 เศรษฐีม้วยมุตสุดซึ้งว่า ก็ไศกาครว้าครวญรณใจ
 ข้างพี่ชายว่าว่านิจจาเอ๋ย ไฉนเคยถ่วงถัดมาตดัชย
 ทั้งแต่ถูกไวก่ที่แฉ้วหนีไป ไม่อาตย์ผันแปรมาแฉ้ว
 กนิษฐาชวนอร่ามให้ กรรมดังใดตามทันท่าน
 ทั้งคู่ พระคุณเคยแนบสนองประคองชู อุดล้าให้สู้
 ตั้งด่อนไม่นอนใจ ข้างเชษฐาว่าโอพ่อโพธิ์แก้ว ถม
 เดี่ยวแล้วถูกจะพึงผู้ใดได้ ถ้าไปไหนก็ไม่ขามคงตาม
 ไป เห็นจนาใจไปทางนี้เป็นที่จนา ฝ่ายน้องพรำร่ำว่า
 พระอาทิตย์ เมื่อมีดมิตดับฟ้าเวหาหน ยังชนชน
 มาใหม่ให้ไฉยด ท่านต้องคนดับไปเห็นไม่กิน ทั้ง
 ทาดีทาดำบรรดาบ่าว ก็สร้อยเศร้าเสียใจให้ระอ
 ความเทวศเหต้อตาจะกลากถน ดูเครงครันแซ่ซ้อง

ร้องระงม ดังเรไรไพรวันนั้นเลี้ยง ดำเนียงเพียง
 บัณดินดินถม กำธรดทรวง่วงเหงาเปลาอารมณ์
 เย็นยะเยิบเย็บฉ่ำมระเนนนอน ดั่งพิน้องค้อยดับ
 ระวังไคก วายวิโยคปลดปล่อยประเทืองดมร จึง
 ก่อความห้ามเหล่าชาวนิกร ขยำอารมณ์โดยจงค
 ณะกตใจ จะได้คึกคึกการตรงงานศพ ให้เลิศดบ
 ดื้อเดื่องกระเดื่องไหว ไต้ดงามตามยศปรากฏไป
 อย่างอนใจเร่งหัตถ์ช่วยจัดแจง บรรดาเหล่าบ่าว
 ไพรทั้งใหญ่น้อย ด้ดับถ้อยวาที่ไม่มีแห่ง ก็พร้อม
 พรั่งยศเยียดเบียดเตี้ยคแซง ครั้นจัดแจงด้รวพด้รัจ
 ดำเร้จการ พะยุงยกหีบทองทั้งสองศพ ขึ้นตงบน
 มณฑปอันไพศาล ประดับด้วยเนาวรัตน์ชีชาวด ดู
 โอพารได้สดรจนา ไว้หอหนึ่งหลังยาวถึงเก้าห้อง
 ประโคมกลองมโหระทึกดุ้ง่า พระสงฆ์ด้วคธรรมชั้น
 ทุกวันมา เทศนาแจกทานทำการบุญ กำหนดงาน
 ถึงพันวันจะชัก ก็คึกคักหญิงชายออกวายวุ่น บ้าง

ชนควาเฒ่าเฒ่าต้องเครื่องทำบุญ ชุมนุมของคณะหนึ่งมา
 พวุกเกณฑ์ให้แต่ดื่มน้ำเป็นทิวแถว ชนด้นแนวเนืองตาม
 งามหนักหนา เดี๋ยวของกตของกักก้องเป็นโกลา ก็
 ไคลคลารับไปเข้าในเมรุ พวกที่เด่นเด่นรำพร้อม
 ดั่งพวง ออกประดิ่งให้ฉาวอย่างกราวเซ่น บ้าง
 รำแพนเหยียบเบ้าเย็นโยนเยน หกคะเมนไต่ตวัด
 ประกวดกัน เวลาค่ำหนึ่งทั้งดึกไม้ ประทับไฟ
 งามงดเป็นดุดด้น พวกชาวเมืองเดื่องดังระบือครัน
 ก็ชวนกันดูงานล้ำราญใจ ล้ำทิวาแล้วจึงฉาบนิจ
 ตามชนิดโบราณเป็นการใหญ่ ครันด้าเร้วเร้วจ
 ด้รวพจิงกดับไป ที่อาศัยสันนิบาตอาตมา ฝ่าย
 เถ่าแก่แดดหลายที่ในบ้าน ก็คิดอ่านชักชวนกันถ้วน
 หน้า มาอวยชัยให้พี่น้องทั้งสองรา วัฒนาลัย
 ดมบดลัดดี ราษฎรทั่วประเทศทุกเขตต์ขอบ ก็
 ชนขอบปรัดเปรมเกษมศรี ต่างจำนงจงรักด้วยภักดี
 มาพึ่งเดชเครีขรู้เป็นชาวไทย ก็ดมบูรณพูนสุขสันนุก

ด้รณ แด่นดำรณพ่น้องค้อยผ่องได้ จ้งตรองครก
 นักรำพ้งคน้งใน จ่าจะไปที่สถิตขงบิตร ค่ำวิ
 ด้รจถ่มคิตด้งจิตต์หมาย จ้งตั้งนายคชดำรชานญถ่ม
 อักทงนายถนรู้ด้รวัศักร กับนักรเลือกถรรค์ถักพ่น
 ปถาย เตรียมไว้ท่ำให้ท่นวันพรงุ่น พอรงแดง
 ด้รยัศร์ถ้วถนาย เรวจะยกหม่พหตพถนิกาย ไป
 ย้งปถายแ่ว่นแคว่นแด่นบุรี ฝ่ายบ่าวไพร่เจ้งตาม
 หน่อกความถ่ง ถ้วพธอมพรงครบถ่นจ่านวนท่ จน
 แถ่มเจ้งจบจ้งหวถบัถพี ถ่งเศรชรู้ช่นชมถ้วถ่ม
 คิต จ้งเชาทชาระถ่ระถ่นาน ถุ่นชารเพอถ่งพ่งจรง
 จิตต์ ถถถษางามวิไลประไฟพิศ ถ้วชักชอนถถ
 ถนัษรู้ให้ไถถถถ มาชคชดำรทถหาญแท้ ถ่งถ่งช
 ถเรถ่งคบัถถถหน้า ถ่งยถนพาทถย์ถ่งไชให้
 ถญญา ถยাত্রาเคถถถถถชยายพถ มาไม่นานถ่ง
 ถถถถถถถถถถ ให้ถยุดพธอมพรงพธหม่พหต ถ่น
 เศรชรู้พ่นถ่งถ่งถ่งคน จรถถถถถถถถถถ ยธ-

ยাত্রนาฏกรณอันโนม งามประโดมเพียงเทพจาก
 ต่ถาน ดงด้^๕พินปถพินแผ่นดินดาด บรืวารเกด็อนกถาด
 ดาษดา ถึงบ้น^๕ไ้รับรุดไ้ไม่หยุดยง ^๕จ้งชนย้งเรือน
 พถันด้วยหรรษา ฝ่ายด้องเฒ่าเห็นพวกโยชามา กั
 แหวกฝามองคุดยู่^๕แต่ไ้เกด ^๕เอ๊ะประหลาดหลากถ่า
 กรวม ๆ เอ้ย ไ้ไม่รู้โดยช้อ^๕เชญเป็นไ้ฉน กษัตรา
 หรือว่าผู้ใดไ้ใคร จะไปไ้ไหนหรือจะมาเคหาเรา พอ
 เหล็ดยวเห็นดุกยาเข้า^๕มาไ้เกด ในจิตต์ไ้จรวั่นเรึงด้ง
 เพดิงเผ่า ร้องเรี้ยกยายตายแท่นไ้แล้วเรา เดียว^๕น
 เขายกทัพมาจับตัว แล้วยุดานหน้เข้า^๕ไปอยู่ไ้ไ้ไ้ไ้
 หมอบกระแดะช่อนเดี้ย^๕ทงเมี้ยผัว หัวอกเตนตัก ๆ ไ้
 น้กกถัว ภายระรวภาวนาว่าออกถน ฝ่าย^๕พนของ
 ด้องบุตรสุดด้งดาร์ จ้งกราบกรานแจ้งความตาม
 นุสนธิ ว่าบิดามารดรอย่า^๕ร้อนน ถูกไ้ใช้คนอื่น
 ไ้เกดที่ไ้ไหนมา คือว่าบุตรสุดด้ง^๕วาททาดเศรษฐ์ ไ้
 บคินพนทุกขเป็น^๕สุชา ผ่านภิมยดัมบัตว์^๕ฒนา หวัง

จะมาซื้อเชิญตำเนินจร ไปครอบครองเงินทองแด
 ถิ่นฐาน ให้สำราญรื่นเรีงบรรเทีงด้มร ทุกคตะ
 แจ้งความตามด้นทร เพี๋ยงจะร่อนระให้จเห็นเดิน
 นทางค์ แด้วออกมาด้นทนาภับดูกรัก คืผิวพักตร์
 แดงก้ำด้งน้ำฝาง ที่โรครี้งรุมเร้าค้อยเบาบาง รับ
 ขวัญพลางกอดจูบดูประโดม โอ้อักเอยก่อนเคย
 ได้ความยาก ทนด้าปากเค้ร่าซุบเลี้ยรูปโนม เพราะ
 ขัดด้นจนลุดจั้งซุดโทรม เหมือนหงด้ทองท่องโถม
 ดงเกิดอกตม ครนด้นกรรมนำคณพ้นเทวด์ ก็
 ผ่องเนตรนวดละของทังด้งด้ม จนพอแปดกพักตรา
 ให้ปวรามภ์ เฝ้าเตรียมตรมกิดว่าใครทีไหนดมา
 ไม่รู้จักขวัญเข้าดำพาภาค ค้องด้าปากหันตัวกด้ว
 หนักหนา ต่างแถดงแจ้งยุบดแต่ค่นมา ก็
 ปรีดาได้มนัด้ล้ล้ด้ดี แด้วด้งหมู่ทวยหาญชาญ
 ด้มร เตรียมนิกรกัณฐีค้วเดหัดถึ ให้เร้งผุก
 ช้างพ้งทีหด้งดี มาเทียมทยันเรีงเคี้งบันได

เชิญมารดาบิดวงศ์ตรงต้นาน ให้เบิกบานมัวหมอง
 ค่อยผ่อนได้ ดุคนรากดินกดบอบเอาใจ นุ่งผ้า
 ใหม่อย่างดีมีราคา มาชนข้างพลางว่ากระยายเฒ่า
 บุญของเราสัมาตราบรรณา กุศลชาติก่อนบ้าง
 ได้สร้างมา มีดยาถ้าเลิศประเสริฐคน แต่
 หนีไปเห็นเบาบรรเทาทุกข์ เกษมสุขสำราญไม่ขัดฉัน
 พดางกระหยิ่มยิ้มย่องทั้งสองคน ชนงบนับประคับ
 เบาะพับรอง ก็เคลื่อนคลายบ้ายหน้าโยจากับ
 บ้างให้รับครนครนฉั่นก้อง ทั้งงกิดเขี้ยวเห็ดอง
 ดุเนืองนอง เต็มช่องกลองอีกทีกพิลิกครัน ชำม
 ท่วงแถวแนวป่าพนาเวช ทางทุเรศรับวันพลันซ์
 พอสันแสงสุริย์ศรีวิจรรณ ดวงพระจันทร์แจ่ม
 กระจ่างกลางนภา ก็ถึงประเทศเขตต์สถาน พวก
 ทวยหาญหอบน้อมอยู่พร้อมหน้า บ้างจุดโคมคบไฟ
 ไล่หมา ขวาลาด้องดังว่างดังกลางวัน ดีศรีบุรี
 ชนบนเรือนใหญ่ ดำราญใจวายวิโยคที่ไศกศัลย์ ชน

ดมบ้ตเงินทองของอนันต์ ดำรงพินิจญโญด้วยโกล
 ที่โรครังรุมร้นแต่ครั้งก่อน ก็คลายร้อนปรี่ตาอชันดา
 คัย อนันต์เพี้ยพลอยหายสับายไป ทั้งโพลภัย
 คดาดแคล้วไม่แผ้วพาด แต่มีทรัพย์สินกับสุวรรณถึง
 พันโกฏิ ก็ปราโมทย์ปรีดีเปรมเกษมสำนค์ ให้ก่อ
 ตึกใหญ่โตมโหฬาร ไว้แจกทานยากคนจนจร มี
 เอมโสมโภชนากระยาหาร ทั้งควาหวานนานาอีก
 ผ่าผ่น กับมั่งม่านหมอนเมาะเบาะที่นอน อักขารณ
 เครื่องดำรับประดับกาย ถาดน้ำชาการะโถนทำ
 ไว้ครบ ใครปรารภนึกได้ตั้งใจหมาย ที่ขัดสน
 จนจริงทั้งหญิงชาย ก็ชวนชวายมาค้ำนับรับประทาน
 ต่างอวยชัยอยู่ตลอดนให้พรแช่ ศัตรุแพ้ย่นย่อไม่
 ต่อต้าน อายุนั้นหมื่นบ่อย่ามีมาร ให้ดำเร็จพระ
 นิพพานเหมือนพาทิ แต่ห่างไกลโรคร้ายวายุกระต้น
 ทั้งผดพรวรรณผุดผ่องไม่หมองศรี ประมาณมาดัก
 ห้าหกสิบปี ชรากรรมย้ายเข้ากวนกาย ดันชวน

สู่ชนพิมานเมศ เป็นเทเวศ์เล่ห์จลัสมอารมณ์หมาย
 ด้วยทิพย์เมืองแมนเด่นด้นบาย ก็จบรายเรื่องราว
 ที่ก่ด้าวมา

ที่ก่ด้าวหมายไว้หวังจะดังสอน จะดังสาร
 การกตอนกับทาด่า กับทาด่าจะได้จำเป็นตำรา
 เป็นตำหรับเรื่องวิชาการรักษาตัว รักษาคนพันธุ์มิให้
 ผิด มิให้พ้องต้องคิดในเชิงชั่ว ในเชิงเช่นต้อง
 เศรษฐีไม่มีมัว ไม่มีหมายกตายกตวที่พาดๆ ที่พาด
 เพศเคยตะลัดต่าง สดะหลัดกับดักห่างทางส่मान
 ทางส่มักรักปราชญ์นดาตการ นดาตกิจคิดอ่าน
 ในข้อควร ในข้อคงจงจำคำเกิดหนา ทำเกิดนาย
 จะเมตตาไม่หักทวน ไม่หักหาญรณรุกสู่ขดำรวด
 สู่ขดำรวาญนานควรคงได้ดี คงได้ด้วยความเพียร
 เราเรียนไว้ เราเรียนหวังจะให้ประเสริฐศรี
 ประเสริฐเด่นมั่นเหมือนดวงมณี ดวงมาโนชควร
 ต่ค่าเมืองเขย ๆ

- ๑ วันจันทร์ดำคำไซร้ ศุภกษัตริย์
 เดือนสิบเสด็จเสด็จ ถ้อย
 ในปี่ชอด้วน โทศก
 ศักราชพันสองร้อย เสด็จด้วยสิบสอง ฯ
- ๑ ทุกคตะลอนบุตรข้า คิดกิดอน
 เป็นสุภาษิตสอน ดับไว้
 คุจรันอารมณ์ ไพโรจน์
 แม่ทาสคนใดได้ ดึงนครสงวน ฯ
- ๑ ตัวเราเกลากด้าวเกลี้ยง กิดอนดาร์
 เพียงแต่ตามโหวหาร แห่งรู้
 ยังหนุ่มห่อนชำนาญ โนเติศ
 เชิญแก้ววานกุ เก็บแก้วดุงเนติม ฯ
- ๑ แด่ดงนามจันทนผู้ ผจงเขียน
 แกรุ่นพึงรเวียน เรมรู้
 ผิดชอบช่วยคิเตียน เต็มต่อ
 โทเอกทัณฑ์มาตุ ขัดข้องงงนงน ฯ

๑ ถ้าวรณขอฝากไท้
แม่มาตรศุณย์สุริยจันทร์
ศุณย์อาภาศัตถภณัท
ศุณย์พระเมรุหัตถ์กล้า

๑ ภูหัดบ พบคักเคียน
เป็นปัก บ้องกันไภย
ภูหัดก เด็ดดอดไป
เป็นหาง ไก่ดกถั่วดกดำ

๑ ภูชยายหญิงทวทอง
เป็นภักษ์แกเคือนบี
อัญญิธมทวบทพิ
ประเทศเท่าบกรน

๑ รักกันอยู่ขอบฟ้า
เล่มมออยู่หอแห่งเดียว
ซังกันบ่แด่เหลียว
เหมือนขอบฟ้ามอบ้อง

เทวัญ
แจ่มฟ้า
แผ่นโลก
จึ่งต้นตำรศุณย์ ฯ
กถวไทด
ผ่อนซ้ำ
ดุดเนตร
ดื้อด้วยดุษกร ฯ
ชาตรี
ดุดต้น
รายเวย
ร่างพันญามี่ ฯ
เขาเขี้ยว
ร่วมห้อง
คาต้อ กัณหา
บ้ำไม่มาบัง ฯ

๑ เดื่อไคแรงร้ายระ

พะพง

อาจอุกบุกกดงยง

ขบคน

กินสัตว์สัตว์ทะนง

ดีทิดีดำช

จักนิบหายตายหม่น

เพราะร้ายแรงทะนง ฯ

๑ ขนุนดุกส์ด้างแห่ง

ด้าชา

ภายนอกเห็นหนามหนา

หน่นแท้

ภายในย้อมรดำ

เขมโขอ

ดุจด้าชุนน่นแ

เด็คด้วยดวงใจ ฯ

๑ ยางขาวชนเรียบร้อย

ดุดี

ภายนอกหมดไต้ด

เปรี๊ยะบฝ้าย

กินสัตว์ปุงปดาม

ชิวค

เนกเช่นชนชาติร้าย

นอกนั้นนวดงาม ฯ

๑ รูปแรงแด้งร้างร้าย

รุงรัง

ภายนอกเพียงฟังชัง

ชวช่า

เด็พสัตว์ทมรณัง

นฤโทษ

ดั่งจิตต์ด้าชุนกด้า

กตณัฏฐร้างทางผล ฯ

๑ คนใดถอยจากรู้
 หึงรูปร้ายกิริยา
 บรรพชิตบ่รักษา
 ดำดั่ง^๕หม่อม^๕ว้ย

๑ คนเกิดจากน้ำเต๋น
 น้ำก็ดังเต๋นหาย
 บาปเกิดใช้แต่กาย
 อันจักดังบาปได้

๑ พิชรอันในใดกน^๕
 พิชรหอกดาบเพลิงตาม
 ร้อนจริงก็มียาม
 ร้อนดังเตี้ยวรอันไว้

๑ หวานใดในใดกน^๕
 หวานหนึ่งคือรดกาม
 หวานอื่นหม่นแค้นทรม
 หวานบ่ปานรดถ้อย

วิชา
 โดนด้วย
 คัดขาด
 ชัฟ^๕ตัน^๕ดุด^๕กน^๕ ๖
 เป็นกระด้าย
 ซากไซร้
 เพราะจิตต์ ก่อนนา
 เพราะน้ำใจเอง ๖
 มีสาม^๕ ดั่งนา
 ดวกใหม่
 หยุคหย่อน เย็นนา
 เร่งร้อนฤาวย ๖
 มีสาม
 อึกอ้อย
 ดำรพัตร หวานเฮย
 กดำว^๕เกลี้ยงคำหวาน ๖

๑ แม่มีอายุน้อย
ใจมีปรีชา
วันเดียวเด็กเกิดมา
พระธรรมเพ็ญบิณฑกรไว้

๑ แม่มีศวกเคิบเพียง
ตั้งเจ็ดดำตาลเกิน
ไรทรพย์อับเฉา
ตั้งปลวกเคิบดำชา

๑ คารามีมากน้อย
บ่เปรียบกับดวงจันทร์
คนพาลท่อนันต์
จักเลาะดัดบุรุษไซ้

๑ มัจฉามีทอทอง
หาเงือกงมังกกร
ทวดาวพระนคร
จักหาปราชญ์นั้นไซ้

พรรษา
โหดไร้
ใจปราชญ์
เด็กนั้นควรขอ ๑
เขาเขิน
กึ่งฟ้า
แด่เด็ก ดงเฝ้า
ชาวคณูตั้งเห็น ๑
ถึงพัน
หนึ่งได้
ในโลก
ยากแท้จกมี ๑
ชโศคร
ยากได้
คนมาก มีนา
เด็กออกแล้วถามี่ ๑

๑ แม่^๒นา^๒ค^๒งค^๒ดเค^๒ยว
 เ^๒ล^๒กค^๒ด^๒ท^๒า^๒เค^๒ยว^๒ร^๒อน
 ใ^๒ม่^๒ก^๒ระ^๒พ^๒ด^๒ก^๒ระ^๒ท^๒า^๒ท^๒อน
 ค^๒นค^๒ด^๒ด^๒ง^๒ค^๒ด^๒เ^๒น^๒า

๑ ร^๒ำ^๒ง^๒ก^๒าย^๒ม^๒น^๒ุ^๒ษ^๒ย^๒น^๒ไ^๒บ^๒
 ค^๒ำ^๒ก^๒ด^๒ำ^๒ว^๒เ^๒็น^๒แ^๒ก^๒่น^๒ด^๒ำ^๒ว^๒
 เ^๒ด^๒อง^๒ด^๒อ^๒ช^๒อ^๒เช^๒ด^๒น^๒า^๒น
 ไ^๒อ^๒ร^๒ำ^๒ง^๒ค^๒าย^๒เ^๒ด^๒ว^๒เ^๒ด^๒ว^๒

๑ ค^๒น^๒ด^๒ิ^๒เ^๒ม^๒ง^๒พ^๒ุด^๒ไ^๒อ^๒
 อ^๒ว^๒ด^๒ว^๒ำ^๒ก^๒ด^๒ำ^๒ย^๒ำ^๒พ^๒ง^๒
 ห^๒ม^๒า^๒เ^๒ห^๒ำ^๒เ^๒ด^๒ำ^๒ย^๒ำ^๒ห^๒ว^๒ง^๒
 ด^๒อ^๒ง^๒เ^๒ด^๒ำ^๒เ^๒า^๒ห^๒ม^๒น^๒

ค^๒ว^๒ร^๒จ^๒ร

ไ^๒ว^๒เ^๒ำ^๒

ถู^๒ก^๒ที่^๒ ก^๒ง^๒น^๒า

บ^๒ั^๒ก^๒อง^๒ก^๒าร^๒ง^๒า^๒น ๑

เ^๒็น^๒ก^๒าร

เ^๒ด^๒ิ^๒ศ^๒เ^๒ด^๒ว^๒

ด^๒ช^๒ว

ค^๒ด^๒า^๒ด^๒ง^๒เ^๒ด^๒ร^๒จ^๒ค^๒ุ^๒ณ^๒ย์

อ^๒ิง^๒ด^๒ัง

ด^๒ั^๒บ^๒ป^๒ด^๒

จ^๒ัก^๒ข^๒บ ไ^๒ค^๒ร^๒น^๒า

ช^๒า^๒ค^๒เ^๒อ^๒เ^๒ด^๒ย^๒ว^๒ก^๒ัน ๑

